

Socialhögskolan

Sol 067/ Socialt arbete med barn och unga

Vårterminen 2005

Vill vuxna veta vad barnen tycker?

En undersökning om hur barnets åsikt kommer fram och påverkar familjerättens bedömning och tingsrättens dom i vårdnads, boende- och umgängestvister

Författare: Linge Eriksson
 Maria Sellgren
Handledare: Eva Friis

Abstract

The main purpose of this essay was to study how the child's own view appeared in the office of family law investigations and in the following municipal court verdicts and if it had influenced the judgement and the verdict. We wanted to see if the child's age was important for the possibility to make oneself heard and if there had been changes overtime related to the consideration to the child's own view in investigations- and court context.

To obtain answers to the questions, we decided to execute a qualitative case study, which exclusively was based on document analyses. We selected to examine a middle-sized municipal in the southern part of Sweden. We concerned only for children in the age of 8-12 years, who was affected by a court verdict either 1999 or 2003.

Our study showed, among other things, that the majority of all children were interviewed. It also showed that the age of the children didn't affect the consideration the court took to the child's opinion. We compared the results from the two different years and found a striking change. It showed that the verdicts from the court from 2003 almost completely corresponded with the child's own view in almost all cases, while only the half of the verdicts from the court from 1999 corresponded with the child's view.

Innehållsförteckning

Förord	7
1. Inledning	8
1.1 Problemformulering	8
1.2 Syfte och centrala frågeställningar	9
2. Metod och urval	10
2.1 Studiens uppläggnig	10
2.2 Urvalsmetoder	11
2.3 Tillvägagångssätt	12
2.4 Analys av dokument	13
2.5 Resultatens tillförlitlighet	14
2.6 Etiska överväganden	14
2.7 Källkritik	15
2.8 Fortsatt framställning	15
3. Definitioner och litteraturgenomgång av centrala begrepp	16
3.1 Barn	16
3.2 Barns bästa och barns vilja	16
3.3 Barns perspektiv	19
3.4 Barnets behov och intressen	22
3.5 Barns rättigheter	23
4. Familjerättsliga mål och ärenden	24
4.1 Regler om talerätt	24
4.2 Intervjuarbete med barn	26
4.3 Handläggning av tvist om vårdnaden eller umgänget	28
4.4 Faktorer domstolar har att ta hänsyn till	30
4.5 Mognads- och åldersrekvisiten	32
4.6 Vad är en utredning?	33
4.7 Krav på sociala utredningar	34
4.8 Utredning om vårdnaden, boendet och umgänget	34
5. Teori utifrån den kritiska barndomsforskningen	35
5.1 En ny syn på barn och barndom	35
5.2 De tre P: na – Provision – Protection - Participation	37
6. Resultat och analys	38
6.1 Tillvägagångssätt vid resultat och analys	38
6.2 Tar familjerätten reda på barnets egen åsikt?	39
6.3 I vilken grad överensstämmer barnets åsikt med familjerättssekreterarens bedömning i utredningen?	41
6.4 I vilken grad överensstämmer barnets åsikt med bedömningen i tingsrätten?	43
6.5 Har barnets ålder betydelse för vilken hänsyn tingsrätten tar till barnets vilja?	45
6.6 Har det skett någon förändring över tid vad gäller hänsynen till barnets åsikt i utrednings- och domstolssammanhang?	48
7. Sammanfattande diskussion	50

8. Källförteckning	53
8.1 Referenser	53
8.2 Internet	55

Förord

Vi vill rikta ett varmt tack till alla dem som gjort det möjligt för oss att skriva denna uppsats. Ett stort tack till vaktmästarna på tingsrätten som outtröttligt har hämtat akter till oss från arkivet. Tack också till de anställda på stadsarkivet för all hjälp vi har fått. Vi tackar även verksamhetschefen på familjerättsenheten för de råd vi har fått där. Vi riktar ett alldeles särskilt varmt tack till vår handledare Eva Friis som har gett oss många bra tips och varit ett stort stöd i vårt arbete på vägen till att färdigställa vår c-uppsats. Slutligen vill vi tacka våra livskamrater och barn som har fått klara sig så mycket på egen hand under den tid vi skrivit vår uppsats. De har skött hushållet, kommit med uppmuntrande ord och stått ut med att vi ständigt gått runt med vår studie i tankarna.

Ett stort tack till er alla från Linge och Maria!

1. Inledning

1.1 Problemformulering

Det talas mycket i det sociala arbetet i dag om att barnens åsikter ska få komma fram i utredningsarbetet. I barnkonventionens artikel 12 står det att konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållandet till barnets ålder och mognad. Föräldrabalken säger att barnets åsikt om möjligt ska höras. Det står i FB kapitel 6, § 11 att vårdnadshavaren skall i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Vi kom att undra om det räcker med att barnets åsikt hörs. Det är viktigt att denna åsikt även får vara med och påverka resultaten av de beslut som fattas om just det barn utredningen handlar om. Det finns en gräns mellan att uttrycka sin åsikt så att den tas hänsyn till i en bedömning och rätten att bestämma. Barn under 18 år har inte rätt att själv bestämma, utan det är föräldrarnas sak att göra detta. Ändå skall föräldrar ta hänsyn till barnets egen åsikt när bedömningen, om vad som blir bäst för barnet, görs. Detta gäller även för familjerätten och tingsrätten vid vårdnadsutredningar.

Barn och ungdomar ingår alltid i familjerättens vårdnadsutredningar. Enligt tillgänglig statistik kommer föräldrarna i de flesta fall överens om vårdnaden och umgänget vid en skilsmässa utan inblandning av utomstående. Men i en del fall behöver föräldrarna hjälp för att nå en samförståndslösning. Sådan hjälp kan ges t ex inom ramen för familjerådgivningen eller av socialnämnden. Men i en del fall (ungefär 10 procent) kan föräldrarna över huvud taget inte nå en samförståndslösning utan måste få tvistefrågan löst med domstolens hjälp (Ewerlöf & Sverne, 2000). Föräldrarna överlämnar på sätt och vis åt rätten att besluta om vad som blir bäst för deras barn. I denna process finns det ett barn, eller en ungdom, som förmodligen har en egen åsikt om hur det ska vara. Barnet befinner sig i ett led som börjar med barnintervjuer på familjerätten, fortsätter med bedömningen i utredningen och slutar med en dom i tingsrätten. Vi kom i våra diskussioner fram till att det vore intressant att se närmare på hur mycket familjerätten, respektive tingsrätten, lyssnar på barnets åsikt i sina bedömningar. Vi ställde oss undrande över hur mycket barnets åsikt påverkar deras bedömningar. Det finns en stor skillnad på att bara lyssna på någons åsikt och att ta till sig åsikten så att man låter den påverka de egna besluten.

Vi kom också att undra om det är möjligt att se några skillnader beroende på barnets ålder. Ett äldre barn kan ofta uttrycka sig tydligare och bättre förstå konsekvenserna av det som sägs.

De yngre barnens åsikter kan vara svårare att definiera och få fram vid ett fåtal intervju-tillfällen. Eftersom det är viktigt att barnets röst ska komma fram kan det vara intressant att titta på hur man har gått till väga för att få fram den.

I många institutionella sammanhang är det viktigt att fånga barnets röst. Socialt arbete rör sig inte sällan i ett komplext fält av motstridiga röster. Vad vill barnet själv i vårdnadsfall? På samhälls nivå har vi idag ålagt oss ansvar för att låta barn bli hörda i viktiga frågor som berör dem själva. Detta är en av flera rättigheter som Sverige bundit sig för genom att ansluta sig till FN:s barnkonvention. Aronsson (1996) refererar till Vinnerljung (1996) och menar att aktuella svenska rapporter pekar på att ett litet barn kan genomgå flera omplaceringar (fosterhem, tillfälligt hem etc.) utan att någon av de ansvariga tjänstemännen själva talar med barnet. Det är inte lätt eller oproblemiskt att fånga barnets röst.

Våra resonerande tankar gäller även var gränsen går mellan att få uttala sin egen åsikt och att få vara med att bestämma. Föräldrarna är beslutsfattare men ska ta hänsyn till barnets åsikter. Familjerätten ska på sätt och vis bara samla in ett underlag som sedan tingsrätten använder när de ska fatta ett beslut. Tingsrätten bör inte grunda sin dom enbart på vårdnadsutredningen utan även sätta sig in i barnets åsikt samt föräldrarnas ombuds respektive inlagor. Familjerättens arbete kan ses som en av flera pusselbitar som tingsrätten har att lägga. Vi undrar hur stor pusselbit barnets egen åsikt är i detta sammanhang?

1.2 Syfte och centrala frågeställningar

Vårt syfte är att gå igenom familjerättens utredningar samt påföljande tingsrättsdomar, för att om möjligt se huruvida barnets egen åsikt kommer fram och om den påverkat bedömningen och domen. Vi vill ta i beaktande om barnets ålder har betydelse för möjligheten att göra sig hörd. Vi vill även se om det har skett någon förändring över tid vad gäller hänsynen till barnets åsikt i utrednings- och domstolssammanhang.

Frågeställningar

Tar familjerätten reda på barnets egen åsikt?

I vilken grad överensstämmer barnets åsikt med familjerättssekreterarens bedömning i utredningen?

I vilken grad överensstämmer barnets åsikt med bedömningen i tingsrätten?

Har barnets ålder betydelse för vilken hänsyn tingsrätten tar till barnets vilja?

Har det skett någon förändring över tid vad gäller hänsynen till barnets åsikt i utrednings- och domstolssammanhang?

2. Metod och urval

2.1 Studiens uppläggning

Vår undersökning handlar om hur barnets egen åsikt kommer fram i vårdnadsutredningar och i påföljande tingsrättsdomar och för att göra detta möjligt har vi valt att göra en kvalitativ fallstudie. En målsättning med en fallstudie är att belysa det generella genom att titta på det enskilda enligt Denscombe (2000), principen med en fallstudie är att forskaren mer sätter sökarljuset mot enskilda enheter än mot ett brett spektrum. Fallstudien kan studera saker i detalj och på så sätt finns möjlighet att gå på djupet och upptäcka saker som inte skulle ha blivit synliga vid en mer ytlig undersökning. Enligt Merriam (1994) innebär en fallstudie undersökningar av en specifik företeelse, till exempel en institution, en social grupp, ett skeende eller en händelse. Vår undersökning har en icke experimentell uppläggning, vilket innebär att vi inte använt oss av någon kontrollgrupp att jämföra våra resultat med.

Vi inriktade oss på att göra en studie som enbart grundar sig på dokumentanalys, där vi använder oss av vårdnadsutredningar från familjerätten samt tingsrättens domstolsprotokoll. Dokumentanalys är en metod där man ger vissa texter status som källor eller data för själva undersökningen, på samma sätt som fältanteckningar, intervjuutskrifter och liknande är data (Repstad, 1999). Dokument utgör särskilt bra källor för kvalitativa fallstudier, menar Merriam (1994), eftersom de kan ge undersökningen en empirisk grund beträffande den kontext där ett problem eller en frågeställning hör hemma. Analys av denna informationskälla ger kontextuell rikedom och empirisk grund i forskarens miljö.

Dokument kan ge information till lägre kostnad än andra metoder, många dokument är lätta att få tag i och de rymmer information som skulle innebära stor möda för en forskare att samla in på egen hand. När vi använt oss av dokumentärt material styrs datainsamlingen av idéer och preliminära hypoteser. Även om sökandet är metodiskt, finns det möjlighet att av en slump hitta värdefull information. Vi har ansträngt oss för att vara öppna för nya insikter, följa upp infall och vara mottagliga inför den information som kommit fram. Vi anser att vi är medvetna om att vi tolkar materialet utifrån vår egen kontext.

Att hitta relevant material är det första steget i processen och detta är normalt ett systematiskt förfarande som styrs av frågeställningarna eller problemformuleringen (Merriam, 1994). En fallundersökning av hur mycket barnets egen åsikt påverkar vårdnadsutredningar och tingsrättsdomar leder helt naturligt till att leta efter familjerättens utredningar i Stadsarkivet och domstolsprotokoll från tingsrätten. Efter att ha tagit ställning till äkthet och arten av dokument som finns till hands, måste man använda något system för att koda och kategorisera dem. Vi har valt att dela upp våra dokument efter våra frågeställningar. Vi kodade alla barnen för att tillförsäkra dem fullständig anonymitet.

De akter vi läst menar vi är primärdata då de inte skrivits i syfte att ingå i någon typ av empiri. Det var svårt i början att komma till materialet, då det krävdes ett skriftligt medgivande av socialnämnden innan vi fick tillgång till Stadsarkivet. Vi tror ändå avslutningsvis att vårt val av dokumenttyp inneburit att vi haft förhållandevis lättillgänglig information.

2.2 Urvalsmetoder

Kommunen vi valt att undersöka är en mellanstor kommun i södra Sverige med en traditionell organisationsuppbyggnad. Familjerätten går under socialnämnden och får sina uppdrag från tingsrätten. Eftersom vi ville se hur mycket man tog hänsyn till barnets vilja i de olika rättsleden, fann vi det naturligt att granska de utredningar som lett fram till tingsrätten samt de domar som utredningarna slutligen lett fram till.

Vi styrde själva urvalet genom att bestämma oss för att endast intressera oss för de akter som berörde barn i åldern 8-12 år vilka hade lett fram till en dom antingen 1999 eller 2003. Vi valde 1999 på grund av att lagen ändrades 1998 i Föräldrabalken så att det kan dömas till gemensam vårdnad trots att en förälder motsätter sig det. Vi ville kunna jämföra utvecklingen över tid och därför tyckte vi det var bra att hålla sig till år med likartade förutsättningar. Anledningen till att vi valt att inte intressera oss för barn under 8 år beror på att familjerätten inte alltid har samtal på samma sätt med dessa barn. Orsaken är att så små barn ofta kan ha svårt för att svara på frågor och att formulera sig. Familjerättssekreteraren brukar göra en bedömning av varje barns mognadsgrad. Vi valde 8-årsgränsen för att vara säkra på att alla de berörda barnen uttryckt en egen åsikt. Vi har inte brytt oss om ifall barnen är flickor eller pojkar, då vi inte är intresserade av ett genusperspektiv i vår undersökning.

Vi har, för studiens empiriska underlag, valt att intressera oss för alla akter, gällande barn

8-12 år, från familjerätten och jämfört dem med familjerättssekreterarens bedömning och varden slutligen blev. Då vi tittat igenom alla domar från de berörda åren fanns det 23 barn som var aktuella att studera närmare. Vi hittade 13 barn från 1999 års domar och 10 barn från 2003 års domar. Det är dessa barn som ligger till grund för vår undersökning.

2.3 Tillvägagångssätt

Vårt arbete med att samla in grundläggande material har omfattat sammanlagt fem veckor under våren 2005. Vi valde att arbeta med enbart aktmaterial då vi upptäckte att det fanns mycket att utläsa ur det, dessutom är vi av den uppfattningen att det inte gjorts så många studier inom detta område tidigare. Nedan följer en beskrivning av våra vedermödor och olika erfarenheter vi gjorde under upptäcktsresans gång.

Vi började med att kontakta verksamhetschefen på familjerättsenheten, som vi sammanträffade med personligen för att ställa frågor till om huruvida vårt problemområde var relevant. Vi ville även få reda på hur vi skulle gå till väga för att få tillgång till det material vi behövde. Forskarna är i denna typ av studie helt beroende av att bli insläppta i de arkiv där akterna förvaras. Vi fick kännedom om att vi behövde ett skriftligt godkännande från socialnämnden för att få tillgång till socialtjänstens arkiv. Vi skickade iväg en förfrågan till socialnämnden och fick snabbt ett skriftligt tillstånd hemskickat.

Under tiden vi väntade på vårt tillstånd bekantade vi oss med vaktmästarna på tingsrätten. Till att börja med var de inte särskilt samarbetsvilliga. De suckade och talade tydligt om för oss hur arbetsamt det var för dem att plocka fram akter ur arkivet. De till och med ifrågasatte varför vi ville ha ut akterna, men efter hand som tiden gick och vi gavs möjlighet att utveckla bekantskapen, förbättrades relationen betydligt. Sista dagen lovade de att plocka fram akterna till nästa dag om vi bara ringde dem dagen före och de önskade oss lycka till med vårt arbete.

När vi sedan kontaktade stadsarkivet för att komma överens med dem om när vi kunde komma och huruvida de hade något rum till oss att sitta i, stötte vi till att börja med på motstånd även där. Vi blev upplysta om att det inte gick att bara trava in med ett skriftligt tillstånd i handen och tro att Aladdins portar skulle öppna sig för oss. Vi skulle bli tvungna att faxa eller skicka vårt tillstånd från socialnämnden med post till dem, innan de var villiga att avtala dagar och tider med oss. Tidspressade som vi var, satte vi oss i bilen och körde dit med tillståndet i handen. Den person vi talat med i telefon var olyckligtvis inte inne då vi kom,

men vi fick lov att lämna över tillståndet från socialnämnden via en kollega. När vi ringde till stadsarkivet dagen efter för att se om vi var välkomna, möttes vi däremot av stor samarbetsvilja. Personalen var mycket trevliga mot oss och hjälpen var aldrig långt borta om vi ville något. Vi tillbringade några arbetsamma, men trivsamma dagar, bland alla dammiga akter på stadsarkivet.

Under dessa fem veckor besökte vi, som sagt, både stadsarkivet där vi tog del av utredningar vad gäller vårdnad, boende – och umgänge, samt var ofta på tingsrätten där vi tog del av domsluten i de aktuella målen. Vi samlade på oss allt material som fanns att få tag i om de olika barnen i vår urvalsgrupp. Vi läste igenom allt material i akterna, som ibland kunde vara förvånansvärt digra, i ett försök att skapa oss en något tydligare helhetsbild av de barn som var aktuella i ”våra” utredningar och domar.

2.4 Analys av dokument

Vi har valt att göra en fallstudie, vilket är en metod som kan utnyttjas för att systematiskt studera en företeelse. Ett metodiskt angreppssätt kan liknas vid en ritning av ett hus. Metoden innebär en plan för att samla in, organisera och integrera information eller data och den resulterar i ett konkret forskningsresultat. Valet av angreppssätt bestäms av hur problemet ser ut, vilka frågor det ger upphov till och vilket slutresultat man vill ha (Merriam, 1994).

Vi har valt att läsa utredningar från familjerätten samt domar från tingsrätten. Vi förde fortlöpande anteckningar under datainsamlingen och sedan transkriberade vi relevant fakta till datorn. Vi presenterade även de aktuella fallen för varandra så att vi båda blev ordentligt insatta i varje enskilt fall. Under hela perioden gick vi samtidigt igenom litteraturen för att få mer erfarenhet om den situation vi studerade. Vi försökte vara så nyfikna och frågvisa som möjligt medan vi samlade in vårt material.

Nästa fas i arbetet var att sortera och systematisera våra olika fall. Vi valde att sortera upp de olika barnen efter hur väl de stämde in på våra olika svarsalternativ för respektive frågeställning och sedan skrev vi ner resultatet i olika tabeller. Citat har använts till viss del i presentationen av det empiriska materialet för att ge en bild av hur barnen kan uttrycka sin åsikt. I analyskedet har datautskriften strukturerats och analyserats efter våra frågeställningar. Våra resultat redovisas även i tabellform under respektive avsnitt. Den summerande diskussionen har utgått från mindre delanalyser där vi studerat vad som

framkommit vid varje fråga, observerat olika teman, jämfört med liknande, relevant forskning samt kopplat materialet till vårt urval av teori (Repstad, 1999, s 106).

2.5 Resultatens tillförlitlighet

Med begreppet validitet menas att man ska samla in data som är relevant för den problemställning man arbetar med (Halvorsen, 1992). I vår undersökning har vi använt oss av befintliga dokument på vårdnadsutredningar från familjerätten samt tingsrättsdomar och ur dessa dokument har vi fått svar på de frågor om hur barnets åsikt får komma fram och vilken hänsyn som tagits till barnets åsikt som vi haft i våra frågeställningar. Vi har undersökt det vi haft för avsikt att undersöka och samtidigt har vi fått svar på våra frågor. Genom att först gå igenom domslut och därigenom få ta del av vissa vårdnadsutredningar eller delar av dem och senare på Stadsarkivet ta del av fullständiga vårdnadsutredningar samt eventuella bilagor, finner vi att det dokumentmaterial vi har samlat in och tagit del av har en hög tillförlitlighet. Däremot baseras vår undersökning endast på en mellanstor kommun i Sverige och vårt material är begränsat till antalet och vi kan därför inte dra några generella slutsatser för samtliga kommuner i landet av våra resultat.

Att en undersökning har hög reliabilitet betyder att oberoende mätningar ska ge ungefär identiska resultat (Halvorsen, 1992). Vi anser att forskningsinstrumenten vi använt oss av har varit tämligen tillförlitliga och neutrala. De skulle troligtvis ge liknande resultat även vid ett annat undersökningstillfälle, med en annan forskare (Denscombe, 2000). Vi anser att våra vårdnadsutredningar och tingsrättsdomar är tillförlitliga källor eftersom de är konsekventa och varje dokument är utformad efter gällande praxis. När vi har inhämtat hur barnens åsikter kommer fram i vårdnadsutredningen samt tingsrättsdomen, har vi ett likvärdigt material att utgå ifrån för de olika barnen.

Vi är medvetna om att det sätt vi tolkar texten påverkas av ”forskarens jag” (Denscombe, 2000). Vi är båda kvinnor, föräldrar och socionomstuderande vilket förmodligen inverkar på vårt sätt att tolka resultatet, även om vi hela tiden strävat efter att inta ett kritiskt förhållningssätt.

2.6 Etiska överväganden

Vi har valt att låta familjerätten och tingsrätten i vår studie förbli anonyma. Den forskningsetiska princip vi använt oss av i vår undersökning är konfidentialitetskravet vilken

beskrivs i Vetenskapsrådet principer och rekommendationer som innebär att alla uppgifter om identifierbara personer skall antecknas, lagras och avrapporteras på ett sådant sätt att enskilda människor ej kan identifieras av utomstående (www.vetenskapsradet.se 1). Vi låter de barn och föräldrar vi har läst om i akterna vara anonyma och beskriver endast barnens ålder. Samtidigt förvarar vi materialet vi arbetar med på ett betryggande sätt så att utomstående ej kan komma åt uppgifterna samt att eventuella kopior av personakter förstörs efter godkännande av uppsatsen. De personer som ingår i vår dokumentanalys blir inte informerade om sin medverkan och de är helt omedvetna om den roll deras utredning har i vårt arbete på grund av att vi använder oss av befintligt dokumentmaterial. Vi anser efter noggrant övervägande att vårt val av metod inte innebär något intrång på den enskildes privatliv och vi riskerar inte den enskildes integritet.

2.7 Källkritik

Det material vi använt oss av i uppsatsen är dels barnkonventionen, lagtexten, propositioner, statliga utredningar och betänkanden från den parlamentariska barnkommittén, dels artiklar ur Socialvetenskaplig tidskrift men också tidigare gjorda avhandlingar på ämnet samt teoretiskt material kring barn och familjerätt. I fallstudien har vi utgått ifrån familjerättens vårdnadsutredningar och tingsrättens domar. Vi har i vårt sökande efter material alltid försökt komma till den ursprungliga källan men i de fall där vi inte har lyckats med detta har vi valt att använda andras källhänvisningar, dock endast då vi ansett oss kunna lita på den ursprungliga källan. Vi anser att våra källor är representativa för vad man vet inom det aktuella problemområdet. Vid ett fåtal tillfällen har vi hämtat information från Internet men de aktuella sidorna där uppdateras regelbundet, vilket vi anser borgar för hög trovärdighet.

2.8 Fortsatt framställning

Vi kommer nu att börja själva avhandlingen med att i kapitel tre presentera viktiga definitioner och litteraturgenomgång av centrala begrepp. I kapitel fyra presenterar vi vilka faktorer som styr familjerättens arbete och vilka krav som finns på de olika momenten inom detta område. I kapitel fem ger vi en kort presentation av teorin utifrån den kritiska barndomsforskningen. Dessa tre kapitel har vi valt att ha med som en bakgrund till den analys vi sedan kommer att göra av barnens utsikter att bli hörda och deras möjligheter att kunna påverka familjerättens utredningar och tingsrättens domar. Anledningen till att vi har valt denna presentationsordning är att vi tror att det hjälper läsaren att se en tydligare koppling mellan våra frågeställningar och det teoretiska perspektivet, samt en tydligare koppling

mellan diskussionen om ”barns vilja” och analysen som sedan följer. Kapitel sex består av flera delanalyser av det material vi fått fram i våra fallstudier. I kapitel sju avslutar vi med en sammanfattande diskussion där vi kopplar våra resultat med tidigare gjord forskning samt den teori vi valt att utgå ifrån.

3. Definitioner och litteraturgenomgång av centrala begrepp

3.1 Barn

I artikel 1 i konventionen om barnets rättigheter avses med barn varje människa under 18 år, om inte barnet blir myndigare tidigare enligt den lag som gäller barnet (Utrikesdepartementet, 2003). Barn är inte ett entydigt begrepp. Med barn avses oftast en person under 18 år. Myndighetsåldern i Sverige är 18 år. Att barn ska ses som fullvärdiga människor med egna rättigheter och skyldigheter står delvis i motsättning till att barn är barn och ska ses som skyddsvärda objekt med begränsad rättslig handlingsförmåga och behöver därför vuxnas skydd i både personligt och ekonomiskt hänseende (Andersson & Hollander, 1996).

Begreppet *barn* är tillämpligt på alla under 18 år, dvs. före myndighetsåldern. I vissa sammanhang benämns barn i tonåren eller från 15-årsåldern i stället ungdomar. Det finns inte någon bestämd tidpunkt då barn blir ungdomar, även om man i regeringens proposition 1998/99:115, *På ungdomars villkor* s. 100, lyfter fram vissa nyckelövergångar, t.ex. 15 år, då barn på ett mer påtagligt sätt bör få ta ansvar för sina handlingar och behandlas som en självständig person med egna intressen.

I vår uppsats syftar begreppet barn i princip på personer under 18 år, men de resonemang som förs är särskilt tillämpliga för barn som ännu inte betraktas som ungdomar.

3.2 Barns bästa och barns vilja

En bärande princip i barnkonventionen är artikel 3 om barnets bästa. Den uppfattas som synonym med idén om barnets rätt. Innebörden av begreppen barns rätt ska tolkas så att hänsyn ska tas till barns intressen vid alla beslut och insatser som rör dem. Principen om barnets bästa är väl förankrad i svensk rätt. Att domstolen skall besluta efter vad som är bäst för barnet anges i flera bestämmelser i 6 kap. Föräldrabalken (FB). Sedan den 1 oktober 1998 finns dessutom en inledande allmänt hållen bestämmelse, en portalparagraf, om barnets bästa (6 kap. 2.a § FB).

Det anses numera självklart att principen om barnets bästa ska vara standard vid beslutsfattande som rör barn. Men begreppet är inte entydigt och ska det vara till hjälp behöver det fyllas med ett innehåll. Detta innehåll varierar också beroende på vilket beslut som fattas (Andersson & Hollander, 1996).

I samband med att Sverige ratificerade FN:s konvention om barnets rättigheter år 1990, påbörjades en allmän genomgång av svensk lagstiftning gällande barn (SOU 1997:116). I och med tillkomsten av FN:s konvention om barnets rättigheter kom även begreppet barnets bästa upp till diskussion. Såsom en följd av ratificerandet av konventionen infördes bestämmelser om krav på att beakta barnets bästa inom flera områden än svensk lagstiftning. Begreppet barnets bästa infördes även inom den socialrättsliga lagstiftningen. I förarbetena, se prop. 1996/97:124, s.100, ges ingen konkret förklaring vad man anser med barnets bästa, utan man hänvisar till dess dynamiska karaktär:

”Vad som är barnets bästa är inte en gång för alla givet. Begreppet är relativt och betyder olika saker för olika människor beroende på hur barnets behov uppfattas av dem. Begreppets innebörd förändras över tid i takt med att ny kunskap växer fram och värderingar i samhället förändras.”

Nästa fråga är hur barnets bästa skall tillämpas i det konkreta fallet. Den allmänna familjerättsliga normen för barns välbefinnande finns i 6 kap. 1 § FB. Bestämmelsen lyder enligt följande:

”Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.”

Om föräldrarna kan komma överens vid beslut som rör förhållanden mellan barn och föräldrar anses barnets bästa bäst bli tillgodosett. Om detta inte är möjligt ska domstolen fatta beslut som överensstämmer med barnets bästa. Åtskilliga hänsyn och intressen gör sig dock gällande i t ex vårdnads- och umgängesfrågor. En grundtanke blir om barnets intresse ska vara avgörande för beslutet eller om hänsyn även ska tas till föräldrarnas intressen, om och hur i så fall deras intressen ska avvägas inbördes och i förhållande till barnets. Samhälleliga hänsyn kan även komma att vägas in, t ex målsättningen att stärka mäns ställning som

vårdnadshavare. Att använda barnets bästa som beslutsprincip förutsätter att alla alternativ är kända.

Praxis utvisar att barns vilja, önsknings och uppfattningar mer sällan klarläggs. Om det görs är det svårt att uttala sig om vilken betydelse den kunskapen har för de beslut som fattas. Barn kan inte själva kräva sin rätt till vårdnad eller umgänge med en förälder som inte vill vara vårdnadshavare eller vill umgås med barnet. Barns uppfattningar, önsknings och vilja kan också vara svåra att tolka (Andersson & Hollander, 1996). Dahlstrand (2004) såg i sin studie att det inte var helt ovanligt att barns åsikter diskvalificerades, därför att barnet inte sades förstå konsekvenserna av sina önskemål. Att denna rätt för barnet också sträcker sig till att barnet skall ha vetskap om vad barnet skall uttala sig om, verkar fortfarande vara en relativt ny tanke för oss vuxna. Utöver detta förefaller dessutom tanken om barns behov av att diskutera konsekvenser av olika beslut också som ny, i ett vuxenperspektiv. I detta hänseende kräver vi vuxna mer av barnen än av oss själva när det gäller att fatta beslut. För att en person skall kunna fatta ett rationellt beslut brukar det anses att det krävs att samtliga tillgängliga beslutsalternativ och att konsekvenserna av dessa är kända för personen ifråga. Detta bör även ett barn ha tillgång till.

För att barns rätt och barns bästa skall kunna uppnås i mål och ärenden som berör dem, är det viktigt att barn ges konkreta möjligheter att själva komma till tals. I artikel 12 i FN:s barnkonvention står att konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Rätten att höras är alltså obestridlig. Även små barn har rätt att bli hörda. Det krav som ställs är att barnet är i stånd att bilda egna åsikter. Barnet behöver inte ha uppnått en sådan ålder eller mognad att det kan kommunicera på vuxnas vis (SOU 1997:116 s 177). I artikel 12 står det i andra stycket att, för detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet (Utrikesdepartementet, 2003). Företrädare för barnet kan vara t.ex. barnets vårdnadshavare, en utomstående person eller organisation. Det viktiga är att denna person eller organisation har som mål att arbeta för att nå en lösning som är bäst för barnet. Här är det även betydelsefullt att barnen blir synliggjorda i de utredningar som berör dem samt att barnets vilja, önsknings och uppfattningar klarläggs.

3.3 Barns perspektiv

I Titti Mattssons avhandling *Barnet och rättsprocessen* (2002), står att i samband med att barnperspektivet infördes i 1980 års socialtjänstlag diskuterades begreppets innebörd. I förarbetena betonas sambandet mellan FN:s konvention om barnets rättigheter och barnperspektivet. Enligt departementschefen utgör konventionen ett barnperspektiv i sig. Konventionens grundsyn – varje barns rätt att utan diskriminering få sina rättigheter respekterade, principen om barnets bästa, vikten av att lyssna till barnet och hennes rätt till liv och utveckling – skall styra verksamheten rörande barn och därigenom frambringa ett barnperspektiv (prop. 1996/97:124). Han hänvisar vidare till den analys av barnperspektivet som Barn-kommittén gör i sitt delbetänkande (SOU 1996:115). Barnkommittén förklarar begreppets innebörd på följande sätt:

”Utgångspunkten i barnperspektivet är respekten för barnets fulla människovärde och integritet. Alla människor – stora som små – har lika värde. Visserligen växer barn upp med mycket olika ekonomiska, politiska och religiösa förutsättningar men varje barn har ändå rätt att bli bemött med respekt och få samma skydd för sin integritet. Ytterligare en utgångspunkt i barnperspektivet är barndomens egenvärde. Barn ses inte som bihang till föräldrarna eller passiva mottagare av föräldrapåverkan. De ses heller inte som miniatyrupplagor av vuxna utan som unika individer med egna behov. Barndomen ses således inte enbart som en förberedelse för vuxenlivet utan som en del av livet med ett värde i sig. Barnkonventionen bekräftar därmed den syn och den nya förståelse för barns behov som har vuxit fram under 1900-talet; att barn är individer med egna behov och uppfattningar om verkligheten, som i en rad avseenden skiljer sig från vuxnas.”

I sitt slutbetänkande anför Barnkommittén bl.a. vidare:

”Det handlar om att försöka ta reda på hur barn uppfattar och upplever sin situation och eventuella förändringar. Det räcker alltså inte med att man gör någonting som man som vuxen anser vara till barnets bästa. Barnperspektivet innefattar ett visst mått av empati, inlevelse och förmåga att identifiera sig med barnets situation” (SOU 1997:116 s 138).

Att synliggöra barnet genom ett barnperspektiv innebär enligt Barnkommitténs mening i princip två förhållningssätt till barnet som individ. En utgångspunkt är respekten för barnets fulla människovärde och integritet. En andra utgångspunkt är barndomens egenvärde. Under barndomen skiljer sig barnens uppfattningar inte sällan från vuxna människors åsikter och tolkningar av verkligheten. Dessa synpunkter skall respekteras på samma villkor som vuxnas. Att låta barnen få uttrycka sin mening ger möjlighet för barnet att tillkännage sina intressen och få möjlighet att påverka beslut rörande sin person (Mattsson, 2002).

Barnperspektivet, såsom det framställs ovan, kan sammanfattningsvis sägas vila på några grundläggande värden. Ett uttryckligen angivet sådant är respekten för barnets integritet. Barnets integritet skall skyddas och tillvaratas oavsett barnets ålder, kön och bakgrund. Barnet skall betraktas som en egen individ med egna rättigheter. Ett annat värde som kan utläsas är medverkan. Barndomen skall tas tillvara genom att vuxna respekterar barnet och barnets åsikter. I det krav på ett barnperspektiv som framförs av lagstiftningsorgan kan man således urskilja såväl integritetsskyddet som möjligheten till medverkan och medbestämmande (Mattsson, 2002).

Begreppet barns perspektiv används allt oftare, inte minst i social barnavård. Det är inte entydigt vad begreppet barns perspektiv innebär, eftersom det finns utrymme för olika tolkningar. Att hävda barns perspektiv kan vara liktydigt med att hävda barns bästa, slå vakt om barns rätt, värna om att barns behov tillgodoses, tänka på barns välbefinnande. Det kan också handla om att försöka se ett enskilt barns synvinkel utifrån dialog med barnet, att tala med barn, som är föremål för vårdnads- och umgängesutredning, att ta reda på hur olika förhållanden uppfattas av det enskilda barnet och vad barnet själv har för önskemål och synpunkter. Det kan synas självklart att barnet är i fokus i social barnavård, men det är ett alltmer uppmärksammat faktum att så inte är fallet (Andersson & Hollander, 1996).

Många barnperspektiv är, påpekar t ex Anne Trine Kjørholt (1991) vuxenkonstruktioner, där forskningsmetoderna och de egna kulturella och personliga förutsättningarna är utslagsgivande för vilket barnperspektiv man väljer. Det är alltså inte möjligt att ta en annans perspektiv förutsättningslöst, utan det sker utifrån vissa uppfattningar, som man bär med sig, vare sig man är medveten om det eller inte.

Begreppet barnperspektiv associerar Per Olav Tiller (1991) först och främst till hur världen ser ut för barn. Det är vad barnen ser, hör, upplever och känner, som är deras verklighet. Det gäller att gå in i barnens värld och försöka se den med barns ögon. Att se barnet som en sakkunnig informant är också, menar Tiller, ett uttryck för en forskningsstrategi. Barnforskningen har hittills i påfallande liten grad ansett barnet vara en brukbar informant om sin egen situation, i stället har vi fått vår kunskap om barn, såsom de framstår för föräldrar, lärare, barnavårdspersonal, läkare och socialsekreterare.

En ny syn på barn som aktiva subjekt och medskapare av sin sociala värld, är en av anledningarna till att i högre grad intressera sig för barns perspektiv. Barnperspektiv handlar inte om information om faktiska förhållanden och krav på sakliga och korrekta utsagor, utan om att vilja veta något om hur barn uppfattar och upplever sig själva, människorna och världen runt omkring sig, hur de tänker och funderar och formulerar sig språkligt. Ett argument för att i större utsträckning dra in barn som informanter är att barns perspektiv ofta är annorlunda än de vuxnas. Perspektivskillnaderna ses av somliga som intressemotsättningar mellan barn och vuxna och av andra som yttrandefrihet och rätten för barn att komma till tals. Det senare kan ses som ett uttryck för en kulturell rörelse mot att i ökande grad betrakta barnet som en självständig person med egna rättigheter och krav (Andersson & Hollander, 1996).

Vi finner det vara en angelägen uppgift att i större utsträckning än hittills försöka ta reda på barns perspektiv. Den betydelse vi vill lägga i begreppet barnperspektiv är att lyssna på barn, samtala med barn och ta reda på och försöka förstå hur det individuella barnet uppfattar de relationer de har till familjemedlemmar, kamrater, lärare och andra personer som på olika sätt är viktiga för dem. Det betyder inte att man ska överlåta till barnen att fatta svåra beslut eller att ställa dem inför svåra val, men det betyder att som vuxen väga in barnens perspektiv, när man t ex har att utreda barns situation eller vilja gällande vårdnads- och umgängesfrågor.

Bodil Rasmusson (1994) utgick i sin empiriska undersökning från barns perspektiv på det sätt som Per Olav Tiller (1991) formulerat. Hon intresserar sig för hur världen ser ut ur barns synvinkel – vad de ser, hör, upplever och känner. Denna utgångspunkt kan te sig enkel och självklar, men begreppet barnperspektiv har kommit att användas flitigt med många olika innebörder, som inte alltid klart definieras. En oprecis hantering av ett nytt och viktigt begrepp bör kritiseras, men kanske kan det också finnas något fruktbart i detta. Mattsson (2002) refererar till Gullestad (1991) och menar att Gullestad hävdar att begreppet är

mångtydigt och föränderligt, och att det inte nödvändigtvis behöver ges en klar och tydlig definition. Det hör tvärtom till den typ av begrepp som fungerar bäst, när det på ett associationsskapande sätt kan inspirera tanken till att vandra i vissa riktningar. Det finns inte ett barn-perspektiv utan många. Eftersom begreppet barndom varierar historiskt, kulturellt och socialt kommer begreppet barnperspektiv att göra detsamma. Detta innebär att forskningen bör göra begreppet till föremål för kontinuerlig problematisering och diskussion (Mattsson, 2002).

Kjørholt (1991 s 69) ger uttryck för en sådan ståndpunkt på liknande sätt:

”Men, heller enn ett barnperspektiv ser jeg for meg mange barnperspektiv, omtrent som fasettene i en diamant. Det vi ser er avhengig av hvem som ser, og av hvordan diamanten holdes opp mot lyset. Barneperspektivet er en voksen konstruksjon der infallsvinkel, forskningsmetode og egne kulturelle og personlige forutsetninger vil påvirke lysforholdene og vaere utslagsgivende for hvilket barneperspektiv en finner.”

3.4 Barnets behov och intressen

För att systematisera faktorer som kan ingå i en prövning av barnets bästa använder Titti Mattsson (2002) två begreppspår: barnets behov och barnets intressen. Hon definierar dessa begrepp på följande sätt: med barnets behov avses vad vuxna (och de vuxnas samhälle) anser att barnet behöver. Barnets intressen, däremot, är vad barnet behöver sett ur barnets egen synvinkel. Mattsson (1998) beskriver i en artikel i Socialvetenskaplig tidskrift, det enskilda barnets allmänna respektive enskilda behov och intressen: dels sådana som är gemensamma för alla barn t.ex. omvårdnad, trygghet, god fostran och hänsynsfull behandling, dels sådana som direkt kan relateras till det enskilda rättssubjektet såsom aktning för barnets person och egenart. Enskilda intressen innebär barnets uppfattning, vilja, önskningar och upplevelse av sin situation vilka framkommer genom att barnet får uttrycka sin mening på något sätt. Barnets mening och barnets enskilda intressen har alltså ett direkt samband med varandra, eftersom barnets enskilda intressen kan definieras först då barnet får komma till tals och uttrycka sin mening.

Barnets intressen framkommer genom att barnet får uttrycka sig på något sätt. Barnets intressen och barnets mening har ett direkt samband, eftersom barnets intressen kan

bestämmas först då barnet får komma till tals och uttrycka sin mening på något sätt. Möjligheterna att utreda barnets intressen är dock beroende av flera faktorer: dels skall barnet ha mer eller mindre förmåga att kommunicera, åtminstone till en sådan grad att vuxna har möjlighet att tolka barnets utsaga, dels måste barnet ha tillräckliga förstånds-, vilje- och känslomässiga funktioner för att kunna uttrycka en mening i något avseende. Barnet måste med andra ord ha något budskap att förmedla. Barnets förmåga att kunna uttrycka sina intressen är en dynamisk förmåga som ökar med barnets ålder och mognad. Ett litet barn har ingen eller mycket liten förmåga att ha kännedom om, kunna reflektera över eller kunna uttrycka sina intressen. Ett något större barn kan uttrycka vissa intressen och ett äldre barn ännu mer osv. Förmågan att kunna uttrycka sina intressen har nära samband med barnets autonomi. Möjligheten att utreda barnets intressen bestäms emellertid inte endast av barnets mer eller mindre utvecklade förmåga att ge uttryck för sina intressen, utan barnet är också beroende av att faktiskt höras, i någon form, under förfarandets gång (Mattsson, 2002).

3.5 Barns rättigheter

Det finns en ny betoning på barns rättigheter och rätt att komma till tals och förmedla sitt perspektiv. En statlig barnombudsman (BO) inrättades 1993 med uppgift att företräda barn på övergripande nivå och bevaka att *Konventionen om barns rättigheter* implementeras i kommunala verksamheter. I en översyn av socialtjänstlagen (SOU 1994:139) finns ett helt kapitel om barnperspektiv och barns rätt att komma till tals.

Diskussionen om barns rättigheter är intensiv och förs på många olika områden. Att värna om barns rättigheter kan tyckas självklart. Samtidigt är det svårt att veta vad stärkande av barns rättigheter faktiskt innebär. Det framgår inte minst när barns rätt till omvårdnad och trygghet ska bedömas. Tankar om barns rättigheter kan härledas ur rättsfilosofiska idéer om att barnet ska ha fullt och lika människovärde som vuxna, d v s barn ska ses som självständiga individer. Det är också den bärande tanken i barnkonventionen om barns rätt (Andersson & Hollander, 1996).

I vissa situationer kan dock barn och föräldrar ha motstridiga intressen. Då behöver barnet företrädas av någon annan vuxen än föräldern, t ex en god man. Sociala myndigheter har ibland rätt att föra barnets talan. Barn är beroende av att vuxna företräder deras rätt även om barnet kan uttrycka sin mening, sin vilja och sina önskningar. Barnets vilja ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. I vilken utsträckning det görs är

beroende av vilka frågor och vilka situationer det handlar om och vilken hänsyn vuxna tar till barn.

Att barns rättigheter ska iakttas innebär att barns intressen, i betydelsen barns vilja och önsknings, skall komma i främsta rummet vid beslut och avgöranden i frågor som rör barnet. Det skall gälla vid alla åtgärder, vare sig de vidtas av föräldrarna, offentliga eller privata myndigheter. Detta betyder inte att barnen själva får bestämma vad som är bäst för dem. Tolkningar och bedömningar av vad som är barnets bästa görs av vuxna och kan ske i många olika sammanhang. De kan vara pragmatiska, politiska och ideologiska och i förening med en diskussion om barns rättigheter i barnkonventionen. Att olika familjemedlemmar uppfattas som självständiga i förhållande till varandra bryter ner den helhetssyn som hittills har präglat synen på familjen. Relationerna i familjen har främst bestämts av den gemensamma helheten, där anses inga legitima särintressen finnas, där finns plikter men inga egentliga rättigheter (Andersson & Hollander, 1996).

Att barn tillerkänns självständiga rättigheter i förhållande till sina föräldrar förtydligar, att uppfattningen om familjen som gemenskap håller på att upplösas och gå upp i en större samhällsstruktur, en struktur där relationerna bygger på autonoma parter med gemensamma intressen, men också med intressen som kan stå i konflikt med varandra.

4. Familjerättsliga mål och ärenden

4.1 Regler om talerätt

Att barn har talerätt betyder att de kan vara part i en viss rättegång, d v s de är partsbehöriga. Alla fysiska och juridiska personer, även barn, kan vara partsbehöriga. Men för att ett barn ska ha talerätt i en rättegång måste barnet ha viss anknytning till det som rättegången handlar om. Talerätten innefattar rätt att starta en process, initiativrätt, att framföra sina synpunkter i en process, argumentationsrätt och att överklaga beslut, klagorätt (Anderson & Hollander, 1996).

Talerätten för barn skiljer sig på ett praktiskt plan ganska mycket från vuxnas talerätt. De små barnen kan inte själva bilda sig en uppfattning om frågor som rör dem, utan de behöver en vuxen som ställföreträdare. Små barn kan varken uppträda själva i en rättslig process eller ge direktiv till ett ombud. Det gör att talerätt för barn i allmänhet blir mer problematisk än talerätt för vuxna. Det går därför inte att bortse från hur frågor om ställföreträdare och

processbehörighet ska utformas när talerätt för barn diskuteras. Även en person som inte är part i ett mål eller ärende kan dock ha intresse av utfallet. Ibland finns det regler som syftar till att en sådan persons uppfattning ska bli beaktad. Sådana regler gäller ofta barn och handlar om rätt att komma till tals. Det är detta som definierats som själva kärnan i uttrycken barns rätt och barns rättigheter. I vilken utsträckning barnets åsikter tillmäts betydelse är dock beroende av barnets ålder och mognad och varierar med den lagstiftning som berörs. Reglerna om talerätt i mål om vårdnad och umgänge bygger på uppfattningen att vårdnaden är en rättighet och en skyldighet för föräldrarna. Det är normalt enbart föräldrarna som är parter och har talerätt i dessa mål. Det kommer till uttryck i flera av bestämmelserna om vårdnad och umgänge i FB 6 kap. En ändring av vårdnaden kan i allmänhet komma till stånd enbart på initiativ av en av föräldrarna eller båda (4-6 §) (Andersson & Hollander, 1996).

Om föräldrar inte själva kan komma överens i frågor som rör vårdnaden, blir det domstolens sak att då besluta efter vad som är bäst för barnet. Det är domstolens uppgift att utreda om barnet har några egna åsikter på vårdnadsfrågan. Om barnet har en bestämd åsikt och har nått en sådan mognad att dess önskemål bör respekteras, bör domstolen i allmänhet följa barnets önskan. Frågan om när barnet nått sådan mognad kan dock inte besvaras generellt och ska också bedömas med utgångspunkt från barnets ålder. Dock kan det vara svårt att utreda barnets innersta önskan. Domstolen är oftast hänvisad till att väga in barnets egna uppgifter i den helhetsbedömning av de omständigheter som aktualiserats i målet. Även vid beslut i umgängesfrågor bör barnets egen inställning till umgänget tillerkännas stor betydelse. Barn anses dock, enligt lagstiftningen, under inga omständigheter behöva ta direkt ställning i en vårdnadskonflikt mellan föräldrarna eller i övrigt i ett vårdnads mål.

Barn får höras inför domstol om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras (FB 6:19). De synpunkter barnet kan vilja få fram i de tvistiga vårdnads- och umgänges målen, ska normalt komma fram i den vårdnadsutredning eller umgängesutredning som ofta inhämtas från socialnämnden. Någon direkt reglering av hur en sådan utredning ska bedrivas finns inte. Det är inte ovanligt att utredarna enbart har träffat barnen vid något enstaka tillfälle eller inte alls (Andersson & Hollander, 1996).

Föräldrabalkens paragraf 6:11 innehåller ett generellt stadgande om att barnet ska ges inflytande i personliga frågor under sin uppväxt. Det är riktat främst till föräldrarna och tillerkänner vårdnadshavaren rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets

personliga angelägenheter men anger också att denne i takt med barnets stigande ålder och utveckling ska ta allt större hänsyn till dess synpunkter och önskemål (Dahlstrand, 2004).

De senaste lagändringarna syftar främst till att skapa garantier för att barn får komma till tals i domstolen i mål och ärenden om vårdnad och umgänge. Handläggarna i sådana ärenden ska utröna hur barnets behov bäst tillgodoses. Barnets vilja och önsknings måste bedömas med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Syftet med lagregleringen är att markera vikten av att barns vilja kommer fram och blir beaktad (Andersson & Hollander, 1996).

4.2 Intervjuarbete med barn

En svårighet när man arbetar med barnsamtal är att det lätt uppstår problem i kommunikationen. En aspekt rör de olika hinder som flera forskare identifierat hos vuxna, hos barn och i kommunikationen dem emellan. Det råder emellertid olika uppfattningar om huruvida dessa hinder kan betraktas som specifika för forskning med barn eller om de är av en mera allmängiltig karaktär (Rasmusson, 1998).

Rasmusson (1998) refererar till Jenks (1992, orig. 1982) och menar att ett grundläggande och kanske ett av de svåraste hindren tycks ligga i den paradox som formulerats av Chris Jenks, nämligen att barn både är mycket nära och lätta för vuxna att identifiera sig med och samtidigt främmande, avlägsna och svåra att lära känna:

”En översikt över den mängd perspektiv som intas och som intagits för att försöka förklara barndom avslöjar, på en nivå, en ständig paradox, ehuru uttryckt på många olika sätt. Enkelt uttryckt, barnet är välbekant för oss och ändå främmande, han befolkar vår värld och tycks svara mot en annan, han är i grunden en av oss och förefaller ändå visa upp ett annat sätt att vara: barnets verkliga avsikter och våra mål i förhållande till honom, är ämnat att lösa denna paradox genom att transformera honom till en vuxen, som vi själva” (Bodil Rasmussons översättning).

Rasmusson (1998) refererar till Fine och Sandstrom (1998:7) och menar att de ger uttryck för samma fenomen på ett liknande sätt:

”att upptäcka vad barn verkligen vet kan vara lika svårt som att lära sig vad vår kattunge tänker...vi tror att vi fattar beteenden som just inträffade, men kan vi vara säkra på att vi inte misstolkar deras handlingar?” (Bodil Rasmussons översättning).

Fine och Sandström anför vidare, att barn har en egen hemlig värld, som de inte utan vidare ger vuxna tillträde till. De har förmåga att anpassa sina utsagor efter vad de tror att vuxna vill höra och kan tillrättalägga sina svar på ett sådant sätt att de undviker att avslöja de hemligheter som inryms i barns egen kultur (Rasmusson, 1998).

Det faktum att vi själva varit barn är både ett hinder för förståelse och själva grundbulten för vår förmåga till inlevelse i barns värld. Eftersom vi själva varit barn, tror vi att vi förstår, men i själva verket hindras vi av vårt vuxencentrerade tänkande. Men samtidigt, säger Tiller (1988), kan det inte framhåvas tillräckligt att intervjuarens förhållande till sin egen barndom är det helt avgörande i intervjuer med barn, att minnena är levande och närvarande eller åtminstone nåbara.

Barn är inte sällan fåordiga i samtal med okända vuxna. De vuxna har därmed goda chanser att ta över i samtalet. Ett barn bör kanske gärna ha med sig en trygg och bekant person i en samtalsituation med okända vuxna. Samtidigt är det inte sällan så att just de personer som ska utgöra barnets trygghet kanske också är parter i en pågående konflikt. I socialt arbete har vuxna aktörer ofta mer eller mindre starka personliga intressen av att barn svarar ”rätt”. Det är uppenbart att parter i en konflikt (mer eller mindre omedvetet) kan styra samtalet i viss riktning. Som experter kan vi alla gå in i intervjusituationen med egna teorier som gör att vi lyssnar selektivt eller ställer frågor som bäddar för vissa narrativa sanningar (Aronsson, 1996).

Intervjuarbete med barn är kanske en av de största utmaningarna i socialt arbete. Att tala med barn är en konst. Men att verkligen lyssna är en ännu svårare konst. Alla som arbetar med barn kan någon gång ställa fel frågor och lyssna in fel. Vi kommer att höra andra röster än barnets röst. Å andra sidan är det ofta möjligt att i efterhand lyssna igenom band eller utskriften och försöka frilägga olika röster. Barnets egna teorier kan ibland förklara dess tystnad eller ovilja att göra sig hörd. Ett barn som tar på sig skulden för ett familjesambrott kanske har svårare att prata än den som inte bär på sådana tankar. Den som har barnets förtroende får i högre grad än andra insyn i hur barnet tänker och i barnets grundade och ogrundade rädslor. Men många gånger ställer vuxna troligen inte rätt frågor (också då det

finns ett förtroende) eftersom den vuxne inte vet vad som bör efterfrågas. Att intervjua barn är en utmaning av stor dignitet och en utmaning som vi i institutionella sammanhang ibland har skygglappar för. Ett sätt att komma närmre barnets sanningar är troligen att genomlysja intervjusituationen och att göra ingående analyser av intervjuens premisser och förhistoria. Med vilka egna teorier och tankar kommer barnet till intervjun?(Aronsson, 1996).

Uppenbart krävs det ofta stor inlevelseförmåga och tålamod för att komma fram till vad barnet vill. Barnets och egna önskningar skymms av andras önskningar. Barnets röst dränks lätt bland olika motstridiga röster. Dessutom är det inte sällan de egna tankarna och känslorna är svåråtkomliga, ibland initialt fördolda för barnet självt, ibland undanträngda av komplicerade lojaliteter och magiska förhoppningar. Om ingen försöker nå barnet innebär det något av ett avpersonifierande. Barnet blir en icke-person i det sociala arbetet. En trevande dialog är därför bättre än den tystnad som ibland omger barn i socialt arbete (Ibid).

4.3 Handläggning av tvist om vårdnaden eller umgänget

Enligt tillgänglig statistik kommer föräldrarna i de flesta fall överens om vårdnaden och umgänget vid en skilsmässa utan inblandning av utomstående. Men i en del fall behöver föräldrarna hjälp för att nå en samförståndslösning. Sådan hjälp kan ges t ex inom ramen för familjerådgivningen eller av socialnämnden (Ewerlöf & Sverne, 2000). Av de föräldrar som separerar eller skiljer sig utvecklar ungefär 10 procent en vårdnadstvist enligt Annika Rejmers avhandling (2003). Det innebär att föräldrarna inte själva klarar att tillsammans lösa frågor om hur deras barns vårdnad, boende och umgänge skall utformas efter separationen. Istället vänder de sig till tingsrätten för att få hjälp med konfliktlösningen.

När föräldrarna inte kommer överens i vårdnadsfrågan anlitar de var sin advokat för att få hjälp med att driva tvisten i tingsrätten. Föräldrarnas advokater brukar, efter att de träffat sin klient, ta kontakt med varandra i syfte att arrangera ett möte mellan föräldrarna. Ett möte som syftar till att de skall försöka diskutera och förhandla fram en samförståndslösning för att undvika en domstolsprocess. I samtalen bör respektive förälders advokat ta hänsyn till vilken bevisning som finns och även göra en bedömning av om föräldern klarar de påfrestningar som en domstolsprocess kan medföra. Om föräldrarna ej kan komma överens skickar den ena föräldern, eller båda gemensamt, en stämningsansökan till tingsrätten. När stämningsansökan inkommer till tingsrätten startas en förberedelse till huvudförhandling. Denna innefattar vanligtvis att domaren kallar parterna till ett sammanträde. Under detta sammanträde skall

föräldrarna precisera och utveckla sina ståndpunkter, komplettera sin bevisning och yttra sig över varandras ståndpunkter. Domaren som leder förberedelsen kan även remittera föräldrarna att gå i samarbetsamtal. Föräldrarnas medverkan i samarbetsamtal är frivilligt. Samarbetsamtalen och förlikningen är inriktade på att man ska hitta en lösning för ett framtida samarbete mellan föräldrarna om det gemensamma barnet. Om en överenskommelse nås under förlikningen eller samarbetsamtalen och om domaren anser att överenskommelsen ligger i barnets intresse brukar rätten döma i enlighet med denna, utan att kalla till huvudförhandling. Om man inte kan komma överens förbereder man för huvudförhandling och i den förberedelsen fattas dessutom interimistiska beslut avseende vårdnad och umgänge. Dessa beslut fattas med utgångspunkt från lagstiftningen där man bedömer vilken förälder som bäst anses kunna tillgodose barnets behov under tvistens handläggning (Rejmer, 2003).

För att kunna göra en interimistisk bedömning har domstolen möjlighet att hos socialnämnden begära s.k. snabbupplysningar (6 kap. 20 § andra st. FB). Snabbupplysningarna är, som namnet anger, upplysningar om föräldrarna och barnet. De innefattar normalt inte någon bedömning av vilken lösning av tvisten som gagnar barnet bäst. Oftast får socialnämnden en mycket kort tid på sig, t ex 14 dagar, att ge domstolen detta underlag (Ewerlöf & Sverne, 2000).

Socialnämnden är skyldig att lämna domstolen alla upplysningar som nämnden har tillgång till och som kan vara av betydelse för bedömning av tvisten. Om det behövs ytterligare utredning får domstolen uppdra åt socialnämnden, eller något annat organ, att utse någon som kan göra en sådan utredning (6 kap. 19 § FB). Normalt skall det vara socialnämnden som utser en eller flera tjänstemän att verkställa utredningen. I undantagsfall kan domstolen vända sig till annat organ, t ex en barnpsykiatrisk klinik, för att komplettera det material som finns. Om det uppkommer behov av ett barnpsykiatriskt utlåtande under utredningens gång bör däremot enligt lagstiftaren utredaren själv, efter samråd med domstolen, ta kontakt med berörd klinik.

Domstolen har möjlighet att fastställa riktlinjer i utredningen. Detta gäller både i fråga om omfattningen av utredningen och tiden. En handläggningstid på 3-4 månader är ett riktmärke för vad som är rimligt. När sedan utredningen verkställts redovisar utredaren direkt till domstolen. Någon skyldighet för utredaren att lämna ett förslag till hur tvisten bör lösas finns inte. Det finns inte något hinder mot att utredaren lämnar ett förslag. Det åligger utredaren att själv avgöra om han eller hon skall redovisa sina slutsatser. Sedan domstolen fått in allt underlag sätts målet ut till huvudförhandling för avgörande.

Om inte någon lösning uppnås under förberedelsen håller domstolen en huvudförhandling. Under denna huvudförhandling hanteras konflikten genom att domstolen med utgångspunkt från den normativa strukturen uttalar vem av parterna som har rätt eller fel, vem som har rättmätiga krav eller vem som har skyldigheter mot vem. En domstols handläggning av vårdnadskonflikter säkerställer inte att de blir riktigt lösta, inte heller innebär handläggningen nödvändigtvis att båda parterna är nöjda med resultatet. En domstols konflikthantering bör snarare ses som en ansats till att uppnå ett avslut på ett konfliktförlopp och ett försök till att skapa lugn kring sakfrågan. Konflikten i en vårdnadstvist handlar om vem av föräldrarna som ska ha den legala vårdnaden om det gemensamma barnet efter en separation. Ofta omfattar konflikten barnets umgänge med den frånboende föräldern.

I huvudförhandlingen får kändesidan inleda med sitt yrkande samt att svarandesidan förklarar om yrkandet medges eller bestrids. Därefter ska vardera sidan utveckla sin talan genom att använda sig av rättsfakta och yttra sig över vad motparten anfört. Ett senare moment är bevisningen vilket kan vara vittnen, sakkunniga och skriftliga bevis. Och i slutet är det pläderingen där det vanligtvis är föräldrarnas advokater som pläderar och för deras talan. När huvudförhandlingen är genomförd drar rätten sig tillbaka för en intern överläggning. Den leds av domaren som framställer sakfrågan och lämnar en redogörelse för vad lagen stadgar. Därefter diskuterar domaren och nämndemän sig fram till ett gemensamt domslut och gemensam domsmotivering. Om man inte kommer överens röstar man och är det majoritet för någon mening rörande själva domslutet blir det gällande men om det blir lika röstetal har den lagerfarne domaren i princip utslagsröst (Rejmer, 2003).

4.4 Faktorer domstolar har att ta hänsyn till

Domstolens prövning av en vårdnads-, boende- eller umgängesfråga grundas på vad som anses bäst för barnet. Barnets bästa skall avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Vid bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt skall både kortsiktiga och långsiktiga effekter för barnet beaktas.

Vårdnadstvisten bör avgöras efter en nyanserad helhetsbedömning av vad som är förenligt med barnets bästa. Vilka faktorer som därvid bör vägas in i den slutliga bedömningen går väl knappast att ange i form av allmänna normer. Några omständigheter kan dock kanske nämnas:

1. En faktor av stor betydelse borde vara vad barnet självt anser. Problemet är att få veta vad som är barnets verkliga vilja. Barn kan påverkas till att för stunden ha en viss viljeriktning som inte överensstämmer med barnets verkliga behov och intresse. Andra ovidkommande hänsyn kan också påverka barnets vilja. Vad barnet uttryckt som sin vilja bör därför aldrig bli helt utslagsgivande vid bedömning av vårdnadsfrågan. Barnets vilja får i stället vägas in i en helhetsbedömning som en viktig faktor för vad som är förenligt med barnets bästa. Det förtjänar i sammanhanget påpekas att många barn inte kan eller vill ha någon uppfattning i vårdnadsfrågan. Givetvis är det viktigt att barnet i dessa fall inte pressas till en åsikt. Det är ju i första hand föräldrarna som skall ta ansvar i konflikten.
2. Barnets behov av ett stabilt och varaktigt förhållande till sina föräldrar är även av väsentlig betydelse för bedömning av vad som är förenligt med barnets bästa.
3. Barnets samhörighet med båda sina föräldrar är också en viktig faktor. Särskilt för små barn är det viktigt att barnet har en god känslomässig anknytning också till den förälder som inte är vårdnadshavare (*eller boendeförälder*) så att barnets trygghetskänsla inte blir störd när umgänge utövas.
4. Vardera föräldrarnas känslomässiga anknytning till barnet måste också vägas in i bedömningen. Det gäller för en förälder att ha förmåga att förstå barnets känslor och behov och att på lämpligt sätt tillfredsställa dessa. Vidare är det viktigt att en förälder kan ge barnet kärleksfull omsorg.

Detta är några faktorer som är väsentliga vid bedömning av vad som är förenligt med barnets bästa i en vårdnadstvist. Även andra faktorer som t ex barnets kontakter med skola och kamrater, bör givetvis spela en betydelsefull roll. Vad som tidigare anförts om barns behov bör kunna tjäna som en allmän vägledning när det gäller att bedöma vad som är bäst för ett barn i det enskilda fallet (Ewerlöf & Sverne, 2000).

Vid bedömning av en umgängesfråga är barnets vilja en särskilt viktig men också svårbedömd faktor. Det kan vara svårt, särskilt i fråga om lite yngre barn, att utröna vad barnet vill. Barnet kan t ex pressas av vårdnadshavaren att ha en i och för sig ogrundat negativ inställning till den andra föräldern. Det är främst i fråga om yngre barn som talan om umgängesrätt väcks. Tvist om umgänge i fråga om tonåringar förekommer mer sällan, sannolikt beroende på att en dom på umgängesrätt inte torde vara verkställbar om inte tonåringen är med på ett umgänge. I fråga om yngre barn kommer barnets vilja oftast fram under utredningen. Men i svårbedömda

fall kan barnpsykiatrisk expertis behövas för att utröna vad barnet vill (Ewerlöf & Sverne, 2000).

Ett förfarande med barn utan full handlingskapacitet ställer inte enbart krav på traditionella rättssäkerhetsvärden såsom ett förutsebart förfarande eller en saklig behandling av frågan. Det innebär också särskilt stora krav på en hänsynsfull behandling av den underåriga parten. Anledningen till detta är de särdrag som utmärker mål där barn är inkopplade och den särskilda problematiken som uppkommer vid myndigheters och domstolars kontakt med underåriga personer, bl.a. problematiken hur barnet skall representeras. En annan fråga är i vilken utsträckning barnet bör vara involverad i processen, exempelvis hur mycket information barnet skall få tillgång till och få lämna synpunkter på. Vidare finns problematiken i vilken utsträckning rätten i dessa mål bör utreda barnets känslor och vilja (Mattsson, 2002).

4.5 Mognads- och åldersrekvisiten

Barnets ålder och mognad skall vara bestämmande för bedömningen i vad mån hennes inställning skall beaktas i mål om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kap. 2b § FB.

”Vid avgörande enligt detta kapitel av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.”

Sammanfattningsvis är det en ofta använd lösning för lagstiftaren att hänvisa rättstillämparen att göra en bedömning av barnets ålder och mognad, respektive barnets ålder eller barnets mognad, för att besluta hur mycket hänsyn som skall tas till vad barnet uttrycker och därmed låta barnet få utöva sin autonomi. Ålderskriteriet är vanligen okomplicerat ur rättslig synvinkel. Värre är det då med mognadskriteriet, vilket är beroende av rättstillämparens subjektiva bedömning.

Relationen mellan barnets ålder, mognad och förmåga att utöva sin autonomi är inte självklar, menar Titti Mattsson (2002). Tanken att barn utvecklas i en viss riktning, att utvecklingsstadier avlöser varandra i samma följd och att det senare stadiet alltid är mer utvecklat än det tidigare är ett utvecklingsperspektiv inom barnpsykologin som varit det mest tillämpade enligt Sven Hartman, professor i pedagogik (SOU 1997:116, s. 33). Genom att se barnet som en outvecklad vuxen har man kunnat studera vilka fysiska och psykiska

förutsättningar som barn saknar, respektive utvecklar, i vissa åldrar. Det synsättet har gett goda förutsättningar att förstå barn och skapa åldersgränser för olika mognadsstadier. Man har utvecklat symtom för respektive utvecklingsstadier och kommit fram till ålderstypiska drag hos barn. Samtidigt framförs kritiken att detta synsätt hindrar att man ser barn som fullvärdiga medlemmar i samhället.

Enligt Hartman blir innebörden av utvecklingsperspektivet ett asymmetriskt förhållande mellan barn och vuxna, det blir ”vi här uppe och dom där nere” (ibid. s 36). Villkoren för att komma till tals bygger på villkor som vuxna uppställer på barn i form av olika tecken för mognad som skall vara uppfyllda. De barn som inte har de ålderstypiska tecknen uppfyller inte mognadsgraden. Den ålderstypiska formen på barns tankar och tal blir viktigare än själva innehållet. Även ett barn som inte uppfyller de uppställda kraven på mognad kan ha stora kompetenser och förmåga att finna sina egna uttryck. Hartman ställer sig kritisk till att lagtexter utan förbehåll regelmässigt uppställer det standardiserade kravet på mognad hos barn för att de skall få komma till tals. FN: s konvention om barnets rättigheter utgör inget undantag. I artikel 12 relateras rätten att få komma till tals till barns mognad. *”Yttrandefriheten skulle alltså kunna mätas med mognadsmått, ungefär som storleken på kläder och skor”*, kommenterar Hartman lite krasst lagstiftarens förbehållslösa acceptering av utvecklingsperspektivet.

Lotta Dahlstrand (2004) skriver i sin avhandling att det sägs att barn från 12 år alltmer kan ta ansvar för sina egna handlingar och ståndpunkter men att de naturligtvis inte har samma livserfarenhet som en vuxen person. Att inte tillerkänna barn rätt till inflytande förrän vid denna ålder är att lägga för stor vikt vid att barnens beslutskompetens skall likna en vuxens. Barnkonventionen utgår ifrån att barndomen har ett egenvärde i sig och barn skall ha inflytande över beslut som rör barnen även innan de har samma möjligheter att ta beslut som en vuxen.

4.6 Vad är en utredning?

Enligt Socialstyrelsen (1994) är en utredning all den verksamhet som syftar till att göra det möjligt att fatta beslut i ett ärende och som återfinns som dokumentation i ärendet. En utredning ska ges en sådan omfattning att den kan leda till ett sakligt korrekt beslut. Ett annat sätt att beskriva en utredning är att en frågeställning formuleras, information samlas in som

belyser frågeställningen, informationen värderas och vägs samman till ett eller flera beslutsalternativ. Utredningens grundkaraktär är informationsinsamlande.

4.7 Krav på sociala utredningar

För att tillvarata klientens rättigheter finns en rad rättsregler i Sveriges Lagar (2003), bl.a. Förvaltningslagen, Socialtjänstlagen och Sekretesslagen som socialsekreteraren ska beakta.

Det gäller bl.a. krav om att

- Utredningen ska inledas utan dröjsmål och genomföras skyndsamt
- Relevanta uppgifter ska antecknas
- Klienten ska ha rätt att ta del av utredningen
- Barn som fyllt 15 år har själva rätt att föra sin talan
- Utredningen ska vara saklig och opartisk.

Utredaren får inte heller befinna sig i jävsförhållande till dem som är i fokus för utredandet. Det finns också allmänna krav på utredningen att den ska handläggas snabbt och enkelt, samt att den ska vara språkligt lättbegriplig. Här finns en källa till problem. Den handläggande sekreteraren kan söka att anpassa sitt skrivsätt till språkbruket hos beslutande instanser. Utöver utredaren själv är de beslutsfattande målgrupperna politiker i sociala nämnder, jurister i domstolar och sociala tjänstemän på högre nivå. För att göra en utredning så saklig och opartisk som möjligt bör alla inblandade parter höras och all information beaktas. Då kan utredningen bli både mer allsidig och mer objektiv.

4.8 Utredning om vårdnaden, boendet och umgänget

En utredning bör enligt Socialstyrelsen gå till på följande sätt. Föräldrarna bör kontaktas snarast möjligt. Samtalen bör om möjligt ske med båda föräldrarna närvarande. Utredaren bör om möjligt kontakta barnet under utredningen och söka utröna barnets åsikt i vårdnadsfrågan. Barnet bör dock inte pressas till en åsikt. Referenser bör förekomma sparsamt i utredningen. I första hand bör bara sådana personer kontaktas som har speciell kunskap om barn och som står utanför konflikten t ex personal vid daghem, förskolor, skolor och fritidshem. Mindre vikt läggs vid uttalanden som görs av släktingar, vänner, arbetsgivare etc. Utredningen bör i möjligaste mån begränsas (Ewerlöf & Sverne, 2000).

Utredningen bör göras med största möjliga skyndsamhet så att inte inblandade föräldrar och barn utsätts för en onödig press och ovisshet inför framtiden. Som tidigare nämnts är utredaren inte skyldig att lämna något förslag till lösning av vårdnads, boende- och

umgängesfrågan. Utredaren avgör själv från fall till fall om han eller hon anser det lämpligt att förslag lämnas. Eftersom utredningen är det viktigaste instrumentet för domstolen när det gäller att avgöra tvistefrågan är dock ett förslag från utredaren givetvis mycket värdefullt för domstolen.

Om förslag lämnas bör detta grundas på bl.a. följande faktorer. Vilken inställning har föräldrarna till varandra, till barnet och i umgängesfrågan? Vem av föräldrarna har den närmaste känslomässiga anknytningen? Vem har huvudsakligen tagit hand om barnet? Vem av föräldrarna har bäst förmåga att förstå barnets känslor och behov och tillfredsställa dessa? Vad vill barnet?

5. Teori utifrån den kritiska barndomsforskningen

5.1 En ny syn på barn och barndom

En rad forskningsrapporter visar att barnen förblir förvånansvärt osedda och ohörda i socialt arbete. Detta är kanske en orättvis bild av en verksamhet som har uppkommit till skydd för barn, och som har "barnets bästa" som ledstjärna. Det finns dock anledning att reflektera över barnens position i socialt arbete. Är de en maktlös grupp? (Andersson, 2001).

Det är uppenbart att barn är en maktlös grupp i socialt arbete i den meningen att det är vuxna som har ansvaret för dem eller makten över dem – och att en del av föräldrarnas "vanliga" makt har övergått till socialarbetare, som samhällets representanter. Socialarbetares makt och barns, föräldrars och övriga familjemedlemmars delaktighet kan dock utformas olika. I varje situation, på varje nivå av socialt arbete, finns det möjlighet att fundera över hur berörda familjemedlemmars delaktighet kan öka och olika parterers perspektiv balanseras. Att tala om klienters autonomi, självbestämmanderätt och integritet är inget nytt i socialt arbete. Det nya är att barnen i socialt arbete har börjat definieras som klienter och att frågor om barns medbestämmande och delaktighet har börjat diskuteras och problematiseras. "Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad" står det i socialtjänstlagen i paragraf 7. Hur det skall gå till finns det inga givna regler för, och hur barns delaktighet skall ökas, och deras maktlöshet minskas, behöver diskuteras i varje enskild situation och aktuellt sammanhang (Andersson, 2001).

Uppgiften för socialt arbete blir att balansera föräldrars och barns intressen och se dem både som objekt för omvärldsinflytande och som subjekt med ett eget handlingsutrymme. Likaväl

som det kan bli fel att enbart se barn som skyddsvärda och sårbara objekt/offrer, finns det risker med att övergå till att se barn som aktiva, kompetenta och medansvariga subjekt. Barn är i vissa avseenden maktlösa och har i andra avseenden eget handlingsutrymme, och i båda fallen kan deras eget perspektiv skilja sig från de vuxnas. I socialt arbete med barn kan det vara särskilt angeläget att balansera och nyansera de olika begrepp som är i bruk, så att socialarbetare t ex. kan erbjuda barn större delaktighet i socialt arbete utan att tilldela dem större ansvar för sin livssituation (Ibid.).

Teoribildning, forskning och politisk debatt om barn och familj har till största delen fokuserat på de vuxna. Andersson (2001) refererar till den danske sociologen Jens Qvortrup (1994) och menar att han fastslår att det är både möjligt och fruktbart att ta barndomen på allvar som ett forskningsområde inom sociologin, men att barndomen har marginaliserats i vårt samhälle där vuxenåldern anses ha överlägset värde. Detta fastslår Qvortrup i projektet "Childhood as a social phenomenon", som omfattade 16 länder, däribland Sverige. Ofta kopplas marginaliseringen samman med barns behov av skydd, vilket utan tvivel är mycket relevant, men det kan också hända att marginaliseringen blir paternalistisk, som en välvillig maktutövning. Vuxnas makt dominerar barns personliga och sociala liv och är institutionaliserad såväl i omsorgsverksamheter som i disciplinära verksamheter, hävdar den brittiske forskaren Phil Scraton (1997) som refereras till av Andersson (2001). Denna makt är emellertid osynlig och har en så självklar legitimitet att man knappast tänker på den. Makt kan kallas ansvar, kontroll kan kallas omsorg och regler kan kallas skydd.

Andersson (2001) refererar även till de brittiska forskarna Alan Prout och Allison James (1990) som menar att de skönjer ett nytt paradig i studiet av barndomen, ett nytt sätt att se och förstå barn, ett nytt sätt att forska om barn. Det innebär bl.a. att se barndomen som en särskild sorts realitet som inte är konstant och enhetlig, och att intressera sig för barn som sociala aktörer. Det blir då viktigt att förstå social realitet genom att ta reda på dess innebörd för deltagarna själva i det sammanhang där det äger rum.

Socialisation är ett begrepp som används av sociologer för att beteckna den process genom vilken barn lär sig att anpassa sig till vuxna normer. Socialisationsforskningen har varit upptagen av att ta reda på hur barn formas av samhället, familjen och de vuxnas villkor. Barn har betraktats som passiva objekt för omvärldsinflytande. Barn är, enligt en ny syn, aktiva subjekt i konstruktionen eller utformningen av sina egna sociala liv och inte bara passiva

objekt för sociala strukturer och processer. Barn har på senare tid börjat betraktas som kapabla personer involverade i en socialisationsprocess som inte verkar på dem utan via dem (Halldén 1994). Det blir dock allt vanligare att uppmuntra till samtal med barn långt ner i åldrarna, för att få en bild av barnets egen förståelse av sig själv, sitt liv och det sociala sammanhang i vilket det ingår. Uppfattningen om barnet som en sakkunnig informant är också uttryck för en forskningsstrategi, menar den norske barnforskaren Per Olav Tiller (1991) som associerar begreppet barnperspektiv först och främst till hur världen ser ut för barn. Det är vad barnet ser, hör, upplever och känner som är deras verklighet. Eftersom barnforskningen i så påfallande liten grad har ansett barnet vara en brukbar informant om sin egen situation, har vi fått kunskap om barn från lärare, läkare och barnavårdspersonal, påpekar Tiller.

5.2 De tre P:na - Provision – Protection – Participation

Bodil Rasmusson (1998) fastslår i sin avhandling *Stadsbarndom* att det är en generell uppfattning bland barndomssociologer att den moderna barndomen är organiserad och institutionaliserad. Barn får allt mindre egen tid utan vuxnas överinseende och kontroll. Samtidigt ställs ökande krav på att barn tidigt skall bli självständiga. De förväntas kunna planera sin tid, formulera sina åsikter, träffa självständiga val och delta i beslutsfattande. Rasmusson (1998) refererar till Qvortrup (1992, 1994a) och menar att centrala begrepp i detta sammanhang är ”de tre P:na”, ‘the three P: s’.

Begreppen används som teoretiska begrepp inom barndomssociologin, men begreppens definitioner överensstämmer med övergripande principer för Barnkonventionen. Rasmusson (1998) refererar till Qvortrup (1992, 1994a) och menar att han argumenterar för betydelsen av att läsa Barnkonventionen utifrån en kombination av ”de tre P: na” och hävdar att denna kombination kan appliceras på barn som individer och som social kategori men även på företeelser på makropolitisk nivå. Enligt vad som framgår kan begreppen översättas och förklaras enligt följande:

Provision – denna princip handlar om barns rätt till social trygghet och välfärd, att få ha tillgång till särskild service eller särskilda resurser, samt fördelningen av resurser mellan barn och vuxna. En nyckelmening i Barnkonventionen, artikel 6.2. lyder: ”Konventionsstaterna skall till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling.”

Protection – kan översättas med skydd eller beskydd, föräldrars eller professionellas omsorg – det skydd som alla barn behöver samt barns rätt att skyddas mot övergrepp, utnyttjande och diskriminering d.v.s. särskilda insatser till förmån för utsatta eller hotade grupper av barn.

Participation – barns rätt till delaktighet eller rätt till medinflytande genom att få uttrycka sin åsikt och få den respekterad såväl individuellt som kollektivt. En nyckelmening i Barnkonventionen, artikel 12.1 lyder: ”Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.”

Den kritiska barndomsforskningen ifrågasätter inte att barn är i behov av skydd, men menar att detta behov kan vändas till nackdel för barnen. Problemet är att erkännandet av barns rättigheter inte neutraliserat den faktiskt rådande asymmetrin i vuxnas och barns maktrelationer menar Qvortrup (1994) som refereras till av Eva Friis (2003). ”Protection” används av de vuxna som ett argument för att exkludera barnen från vissa samhällsområden och därigenom hindra dem från full ”participation” i samhällslivet. Denna protektiva exkludering av barnen, eller marginalisering av barndomen, sker med referens till barns behov av skydd och legitimeras av den vuxnes bättre vetande om vad som är bäst för barnet. Det kan vara så att man anser att barnets mening inte förmår representera barnets enskilda intressen på ett korrekt sätt eller helt enkelt att man inte anser det vara viktigt att få fram barnets vilja och önsknings. Avsikten kan också vara att man vill skydda barnet från att ta skada, att man anser att situationen är svår nog ändå för barnet. Barnen framstår ofta som en maktlös grupp. De får komma till tals men det är familjerättssekreterarens tolkningar av vad barnet säger som läses av tingsrätten.

Den barnsyn som kodifieras i Barnkonventionen innebär ett självständiggörande av barnen i förhållande till familjen. Kritikerna menar att detta ger en skev bild av verkligheten, att barn i praktiken inte har blivit mer autonoma eller fått större rätt att vara med och bestämma om vad som är bäst, utan att det fortfarande är de vuxna som har definitionsmakten (Friis, 2003).

6. Resultat och analys

6.1 Tillvägagångssätt vid resultat och analys

Vi har gått tillväga på följande sätt när vi sorterat vårt material från dokumenten. Vi valde att utgå från våra frågeställningar när vi tittade på barnets egen åsikt, familjerättssekreterarens

bedömning samt bedömningen i tingsrätten. Vi har sorterat akterna i olika högar efter om barnets åsikt har överensstämmt helt, delvis eller inte alls med familjerättssekreterarens och tingsrättens bedömning. För att exemplifiera hur vi har bedömt att barnets åsikt delvis överensstämmer, kan det vara att barnet valt att inte uttala någon åsikt men där utredaren ändå känt sig säker på vad barnet vill genom andra saker barnet uttrycker. Det kan även vara ett barn som sagt att det vill bo med sin storasyster och där systemen i sin tur uttalat en tydlig vilja var hon vill bo. Därefter har vi valt att dela in frågeställningarna i olika kapitel där vi redovisar materialet samt avslutar varje kapitel med en analys. I vår undersökning ingår som vi tidigare beskrivit 23 barn. Alla barnen ingår i den första frågeställningen men eftersom fyra av barnen inte har blivit kallade till samtal på familjerätten, bortfaller dessa barn från de efterföljande frågeställningarna. Alltså finns det 19 barn kvar i de övriga frågorna, varav tio barn är från 1999 och nio barn är från 2003. Vi har valt att åskådliggöra vårt resultat från undersökningen i en matris under varje frågeställning. Vår undersökning kan inte anses vara representativ för hela landet, eftersom vi endast studerat dokument från en enda tingsrätt.

6.2 Tar familjerätten reda på barnets egen åsikt?

Resultat

I vår första fråga om familjerätten tar reda på barnets egen åsikt kan vi se att man har gjort detta för alla barnen utom i fyra av fallen. Resultatet visade att det endast var ett barn som inte kom till tals år 2003 medan det var tre barn som inte kom till tals år 1999. I dessa fyra fall har barnen varit i behov av att skyddas från en förälder som antingen misshandlar, missbrukar eller sammanbor med en person som är dömd för sexuella övergrepp. I samtliga fyra fall sker umgänget med den berörda föräldern i närvaro av kontaktperson.

Nedanstående modell illustrerar om familjerätten tar reda på barnets egen åsikt:

	Ja	Nej	Tot. antal barn/år
2003	9	1	10
1999	10	3	13

Analys

Det barn som är i stånd att bilda egna åsikter ska ha rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, enligt artikel 12 i barnkonventionen. Den slutsats vi kan dra från resultatet i vår undersökning är att man till stor del följer denna artikel. I de fyra fall där man avstått från att följa artikel 12 har vi kunnat urskilja att skyddsaspekten har tillmätts större betydelse än

barnets rätt att komma till tals. Missbruk och våld väger tungt emot en förälders möjlighet att fritt umgås med sitt barn. Det räcker dock inte med att familjerätten och tingsrätten gör någonting som de anser vara till barnets bästa. I sitt slutbetänkande anför Barnkommittén att man ska försöka ta reda på hur barn uppfattar och upplever sin situation. Skyddsaspekten anses tydligen så viktig, när det gäller utsatta barn, att man frångår principen om att ta reda på barnets egen åsikt. Denna protektiva exkludering av barnen, eller marginalisering av barndomen, sker med referens till barns behov av skydd och legitimeras av den vuxnes bättre vetande om vad som är bäst för barnet. Den kritiska barndomsforskningen ifrågasätter inte att barn är i behov av skydd, men menar att detta behov kan vändas till nackdel för barnen (Friis, 2003). ”Protection” används, i de fyra fallen i vår undersökning, av de vuxna som ett argument för att exkludera barnen från deras möjlighet att uttrycka sin åsikt och därigenom hindra dem från full ”participation” i samhällslivet. I vår undersökning fann vi att man i de flesta fall försökt ta reda på barnets egen åsikt genom att ha samtal med barnet, vilket skiljer sig från resultatet i Titti Mattssons undersökning (2002) där endast barn över 15 år kom till tals genom egna samtal.

Barnet har rätt till insyn och information, men de fyra barnen i vår undersökning som ingen har talat med har undanhållits detta på grund av vad de vuxnas perspektiv säger är till skydd för barnet. Mattsson (2002) säger att barnets rätt att få information och synliggörandet av barnet genom ett barnperspektiv skulle kunna vara tillräckliga skäl för ett samtal med barnet, även om intresset för att ta reda på barnets vilja inte finns på grund av behovet av att skydda barnet från en olämplig vårdnadshavare. Familjerättssekreterarna har motiverat sina val att inte samtala med de fyra barnen på lite olika sätt, bland annat har en utredare skrivit att, *”det är viktigt, men ligger på föräldrarnas ansvar, att med eventuell hjälp av barn- och ungdomspsykiatri (BUP) informera barnet om den rådande umgängeskonflikten”*. Ett annat exempel är ett barn som bor utomlands, där avståndet har gjort det omständigt att samtala med barnet. När det gäller ett av barnen så vet vi inte anledningen till varför samtal inte har genomförts då det inte motiveras någonstans i utredningen. Slutligen är det ett barn där utredaren säger att, *”föräldrarnas djupgående konflikter redan utsatt barnet för åtskilliga insatser från myndigheternas sida samt att barnet är klämt i en lojalitetskonflikt och att det är ytterst svårbedömt vad som verkligen är dess vilja”*. Dock är det endast ett fåtal av barnen i vår undersökning som inte har fått komma till tals.

6.3 I vilken grad överensstämmer barnets åsikt med familjerättssekreterarens bedömning i utredningen?

Resultat

I ovanstående fråga finner vi att i två tredjedelar av fallen år 2003 och i drygt hälften av fallen år 1999 överensstämmer barnets åsikt helt med familjerättssekreterarens bedömning i utredningen. Resultatet skiljer sig inte så mycket mellan de båda åren när man ser om barnen har uttryckt en åsikt som endast delvis överensstämmer med utredarens bedömning. Däremot framträder en viss differens mellan 2003 och 1999 för de barn som har uttryckt en åsikt som inte alls överensstämmer med utredarens bedömning. Summan av barnen som ingår i denna fråga är 19 stycken då fyra av barnen bortfaller på grund av att de inte har deltagit i samtal på familjerätten.

Nedanstående modell illustrerar i vilken grad barnets åsikt överensstämmer med familjerättssekreterarens bedömning i utredningen:

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer inte alls	Tot. antal barn/år
2003	6	2	1	9
1999	6	1	3	10

Analys

I vår empiriska undersökning har vi utgått ifrån barns perspektiv i den betydelsen att man ska lyssna på barn, samtala med barn och ta reda på och försöka förstå hur det individuella barnet uppfattar sin omgivning sett ur sin synvinkel, på samma sätt som Bodil Rasmusson (1994b) gjorde i sin undersökning. Vi undrar om familjerättssekreteraren har utgått från samma barnperspektiv som oss i de fall där barnets vilja helt överensstämmer med utredarens? I dessa fall har vi funnit argument i dokumenten som visar på att utredaren har övervägt vårdnads- och umgängesfrågan utifrån barnets eget perspektiv. Ett exempel är ett nioårigt barn som har bott med sin mamma sedan föräldrarnas separation. Tingsrätten fattar ett interimistiskt beslut där barnets boende flyttas till pappan. I samtalet med familjerätten uttrycker barnet en mycket tydlig önskan om att bo hos mamma igen. Utredaren säger i sin bedömning att, *”det under utredningens gång inte framkommit att förhållandena hos modern är sådana att man bör gå emot barnets egen önskan”*. Således har familjerättssekreteraren tagit med barnets vilja i sin bedömning och övervägt vårdnads- och umgängesfrågan utifrån barnets eget perspektiv.

Titti Mattsson (2002) skriver att i hennes studie framkommer barnets intressen genom att barnet får uttrycka sig på något sätt. Barnets intressen och barnets mening har ett direkt samband, eftersom barnets intressen kan bestämmas först då barnet får komma till tals och uttrycka sin mening. I de fall där barnets åsikt helt överensstämmer med utredarens ser vi att barnets egna intressen sammanfaller med vad utredaren ser som barnets bästa. Ett exempel på detta är ett barn som säger att, *"det vore bra om mamma och pappa träffades mindre för då skulle dom inte bråka så mycket"* och där utredaren själv har kommit fram till att hämtning och lämning bör ske i skolan eller på fritids.

I de tre fall där barnets åsikt endast delvis överensstämmer med utredarens bedömning, beror detta bland annat på att familjerättssekreteraren velat skydda barnet från att ta alltför stort ansvar för en gravt alkoholiserad pappa, flytta barnet till den förälder som bäst tillgodoser barnets behov eller skydda barnet från att bo med en kriminell och våldsbenägen styvpappa. Detta exemplifierar även Qvortrups uttryck "protection" som visar att det görs särskilda insatser till förmån för utsatta grupper av barn (Rasmusson, 1998). I fallet med den gravt alkoholiserade pappan anser inte utredaren att barnets uttalade vilja om att få sova över hos pappa är till barnets bästa. Utredaren tolkar barnets vilja som att, *"barnet bär på en stark rädsla för att pappa ska försvinna och dö, vilket innebär att barnet tar ett för stort ansvar för sin pappa"* och föreslår därför ett umgänge dagtid. I de fall där barnets åsikt endast till viss del har överensstämt med utredarens, har barnet inte alltid uttryckt sin vilja tydligt. Då barnets åsikt helt saknas verkar utredaren i stället ha försökt se till barnets bästa. Genom att beakta föräldraförmågan, olika referensutlåtanden och genom egna iakttagelser får vi intrycket av att utredaren ansträngt sig för att förstå vad som är bäst för barnet och barnets egen inställning till detta. Utredaren hänvisar ofta till att barnet har hamnat i en lojalitetskonflikt mellan föräldrarna som orsak till att barnet inte uttrycker någon egen vilja.

I de fyra fall där barnens åsikt inte alls överensstämmer med utredarens bedömning, kan vi endast i ett av fallen se en tydlig orsak till detta. I detta fall anger utredaren att, *"pappan drar in barnen i tvisten och manipulerar barnen till att tycka illa om sin mamma. Barnen formligen bombarderas av negativ propaganda om mamman från pappa"*. Pappan vägrar gå med på enskilda samtal med barnen, både på familjerätten samt på BUP. Detta agerande leder till att utredaren drar slutsatsen att barnen inte har fått möjlighet att fritt skapa en åsikt fri från manipulation.

I de övriga tre fallen där barnens åsikt inte alls överensstämmer med utredarens bedömning, kan vi däremot inte urskilja några tydliga förklaringar. Andersson och Hollander (1996) säger att barns rättigheter ska iakttas vilket innebär att barns intressen, i betydelsen barns vilja och önsksningar, ska komma i främsta rummet vid beslut och avgöranden i frågor som rör barnet. Detta betyder inte att barnen själva får bestämma vad som är bäst för dem. Tolkningar och bedömningar av vad som är barnets bästa görs av vuxna. Denna protektiva exkludering av barnen legitimeras av den vuxnes bättre vetande om vad som är bäst för barnet, menar Qvortrup (Friis, 2003). Vi kan dock inte se i något av dessa tre fall hur bedömningen av barnets bästa har gjorts. I ett av de tre fallen vill ett barn till exempel väldigt gärna flytta till sin mamma men utredaren bedömer att, *”barnet inte har uppnått tillräcklig mognad för att kunna förstå konsekvenserna och förutse vad en flyttning kan innebära för barnets framtid”*, detta trots att det aktuella barnet är 12 år. Det framkommer inte i bedömningen några argument om varför barnet inte har uppnått tillräcklig mognad vid denna ålder.

6.4 I vilken grad överensstämmer barnets åsikt med bedömningen i tingsrätten?

Resultat

I ovanstående fråga finner vi att i två tredjedelar av fallen år 2003 överensstämmer barnets åsikt helt med bedömningen i tingsrätten. År 1999 var det endast hälften av fallen där barnets åsikt helt överensstämmer med bedömningen i tingsrätten. Resultatet skiljer sig inte så mycket mellan de båda åren när man ser om barnens åsikt delvis överensstämmer med tingsrättens bedömning. Däremot framträder en differens mellan 2003 och 1999 för de barn som har uttryckt en åsikt som inte alls överensstämmer med bedömningen i tingsrätten. År 2003 var det endast ett av de nio barnen där tingsrätten helt har gått emot dess åsikt, medan det år 1999 var fyra av de totalt tio barnen, vilket är nästan hälften. Således var det betydligt fler barn 1999 vars åsikt inte överensstämde med tingsrättens bedömning än det var 2003. Summan av barnen som ingår i denna fråga är 19 stycken då fyra av barnen bortfaller på grund av att de inte har deltagit i samtal på familjerätten.

Nedanstående modell illustrerar i vilken grad barnets åsikt överensstämmer med tingsrättens bedömning:

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer inte alls	Tot. antal barn/år
2003	6	2	1	9
1999	5	1	4	10

Analys

Ett exempel på ett av våra fall där barnets åsikt helt överensstämmer med tingsrättens bedömning handlar om ett barn som är nio år och bor med sin pappa sedan ett år tillbaka. Pappan behöll barnet efter ett umgänge. Barnet uttrycker i vårdnadsutredningen, *"jag längtar mycket efter mamma och önskar att jag får vara där mer. Om jag får bo hos mamma skulle jag träffa pappa vartannat veckoslut"*. Utredaren säger i sin bedömning att modern är bäst lämpad för att tillgodose barnets grundläggande behov. Tingsrätten dömer till ett stadigvarande boende med mamman och ett umgänge med pappan. Detta visar att när barnets vilja överensstämmer med vad utredaren ser som barnets bästa, kan tingsrätten komma att döma så att barnet får flytta från den ena föräldern till den andra, även om detta innebär en större förändring för barnet som byte av bostadsort, skola och kamrater. Halldén (1994) säger att barn på senare tid börjat betraktas som kapabla personer och är, enligt en ny syn, aktiva subjekt i konstruktionen eller utformningen av sina egna sociala liv och inte bara passiva objekt för sociala strukturer och processer. När tingsrättens bedömning av vad som är barnets bästa överensstämmer med vad barnet vill, tillåts barnen vara aktiva subjekt. Däremot kan barnen förpassas till att vara passiva objekt när deras vilja går emot tingsrättens bedömning av vad som är barnets bästa. Då hänvisar tingsrätten t.ex. till att, *"barnet inte kan förstå konsekvenserna och förutse vad en flyttning kan innebära för framtiden"*. Dahlstrand (2004) såg i sin studie att det inte var helt ovanligt att barns åsikter diskvalificerades, därför att barnet inte sades förstå konsekvenserna av sina önskemål. För att en person skall kunna fatta ett rationellt beslut brukar det anses att det krävs att samtliga tillgängliga beslutsalternativ och att konsekvenserna av dessa är kända för personen ifråga. Detta bör även ett barn ha tillgång till. Barn är en maktlös grupp och frågor om barns medbestämmande bör diskuteras och problematiseras. Hur det skall gå till finns det inga givna regler för och hur barns delaktighet skall ökas och deras maktlöshet minskas, behöver enligt Andersson (2001) diskuteras.

I de tre fall där barnets vilja endast delvis överensstämmer med bedömningen i tingsrätten kan vi se att orsaken antingen är att barnet inte har velat uttala någon bestämd åsikt eller att tingsrätten försökt skydda barnet från någonting som inte är bra för barnet. Ett barn vill inte uttala sig om hos vilken av föräldrarna barnet vill bo hos. Utredaren skriver att, *"barnet anstränger sig för att inte stöta sig med föräldrarna genom att inte råka säga något ofördelaktigt om någon av dem"*. I ett annat fall har tingsrätten försökt att skydda barnet mot en förälder som på grund av alkoholmissbruk inte är lämplig som vårdnadshavare. Barnet säger

att, ”*jag tycker att det är fel att jag inte längre får sova över hos pappa*”. Utredaren gjorde en bedömning att barnet endast skulle umgås med pappan dagtid för att skydda barnet.

De fem fall där barnets vilja inte alls överensstämmer med bedömningen i tingsrätten är betydligt mer komplicerade. Föräldrarna verkar ha en mer långvarig och djupgående konflikt och aktmaterialet är betydligt mer omfattande. Domarna överklagas i större utsträckning än annars, barnen återkommer oftare i nya utredningar och argumenten i utredningar och domar är vagare och kopplas ofta samman med barns behov av skydd eller barnens brist på mognad. Den kritiska barndomsforskningen ifrågasätter inte att barn är i behov av skydd, men menar att detta behov kan vändas till nackdel för barnen. Qvortrup (1994) refereras till av Friis (2003) som menar att ”protection” används av de vuxna som ett argument för att exkludera barnen från vissa samhällsområden och därigenom hindra dem från full ”participation” i samhällslivet. Resultatet av vår undersökning visar dock, med reservation för undersökningens begränsning, att tingsrätten dömde mer i enlighet efter barnens vilja 2003 då endast ett barn fått en dom som helt gått emot dess vilja, i jämförelse med fyra barn från 1999. Har barnen fått större delaktighet idag och använder de vuxna ”protection” i mindre utsträckning som argument för att exkludera barnen än tidigare?

6.5 Har barnets ålder betydelse för vilken hänsyn tingsrätten tar till barnets vilja?

Resultat

I ovanstående fråga finner vi att i två tredjedelar av fallen år 2003 överensstämmer barnets vilja med tingsrättens dom. Barnens ålder ser dock inte ut att ha haft någon betydelse för detta resultat, då åldrarna är utspridda mellan nio och tolv år. Endast hälften av barnen år 1999 fick en dom som helt överensstämde med sin vilja. Barnens ålder ser inte ut att ha haft någon betydelse här heller, då åldrarna är utspridda mellan åtta och tolv år. Granskar man de fall där barnets vilja endast delvis överensstämmer med tingsrättens dom kan vi se att år 2003 är det en elvaåring och en tolvåring som är aktuella. Resultatet från 1999 skiljer sig på så sätt att där är det en åttaåring som är aktuell.

Det är så få barn med i vår undersökning att åldern på barnen kan kännas slumpartade. Om vi hade valt andra årtal att jämföra med så hade barnens ålder kunnat fördela sig annorlunda. Däremot framträder en tydlig differens mellan 2003 och 1999 för de barn som har en vilja som inte alls överensstämmer med tingsrättens dom. År 2003 är det endast en tolvåring där domen inte alls överensstämmer med barnets vilja, medan det år 1999 handlar om hela fyra

barn, i ålder nio till tolv år, där domen inte alls överensstämmer med barnets vilja. Summan av barnen som ingår i denna fråga är 19 stycken då fyra av barnen bortfaller på grund av att de inte har deltagit i samtal på familjerätten.

Nedanstående modell illustrerar om barnets ålder har betydelse för vilken hänsyn tingsrätten tar till barnets vilja år 2003:

Barnets ålder	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer inte alls
8	-	-	-
9	4	-	-
10	-	-	-
11	1	1	-
12	1	1	1
Tot. antal barn	6	2	1

Nedanstående modell illustrerar om barnets ålder har betydelse för vilken hänsyn tingsrätten tar till barnets vilja år 1999:

Barnets ålder	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer inte alls
8	1	1	-
9	2	-	1
10	-	-	1
11	1	-	-
12	1	-	2
Tot. antal barn	5	1	4

Analys

Resultaten från undersökningen visar att åldern inte har haft någon större betydelse för vilken hänsyn tingsrätten tar till barnets vilja. Dock har det framkommit att de barn där domen inte alls överensstämmer med barnets vilja är de äldre barnen, till största delen de mellan tio och tolv år. Detta kan tyckas förvånande då tingsrätten, enligt 6 kap. 2b § FB, skall ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad vid avgörande i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Dahlstrand (2004) skriver i sin avhandling att barn från 12 år alltmer kan ta ansvar för sina egna handlingar och ståndpunkter men att de naturligtvis inte har samma livserfarenhet som en vuxen person. Vi kan inte se i vårt resultat att man har tagit mer hänsyn till de tre tolvåringarnas ståndpunkter än de yngre barnens, utan snarare mindre.

Barnkonventionen utgår ifrån att barndomen har ett egenvärde i sig och barn skall ha inflytande över beslut som rör barnen även innan de har samma möjligheter att ta beslut som en vuxen. Resultatet av vår undersökning visar att majoriteten av barnen faktiskt har haft inflytande över det beslut som rör dem, då domen helt överensstämmer med deras vilja.

Då vår undersökning endast berör barn mellan 8 och 12 år är det svårt för oss att dra några långtgående slutsatser avseende om barnets ålder påverkar tingsrättens hänsyn till barnets vilja. Vi startade vår undersökning i tron att tingsrätten påverkas av barnets ålder i sina domar. Vi trodde att de tolvåriga barnens vilja skulle tas större hänsyn till i jämförelse med de yngre barnens. Förvånande nog fann vi istället att där tingsrätten gått mest emot barnets vilja var just bland tolvåringarna. Skälen till detta är oklara. Den kritiska barndomsforskningen menar att problemet är att det är de vuxnas tolkningar av vad som är barnets bästa som har företräde framför barnets tolkningar (Friis, 2003). Det är således de vuxna som har definitionsmakten. Vi finner det anmärkningsvärt att det var just tolvåringarna som visar sig vara de barn man tagit minst hänsyn till eftersom de är de äldsta i vår undersökning och därmed mest uppfyller mognadskriteriet.

Mer än hälften av tolvåringarna i vår undersökning fick således en dom som gick helt emot deras uttalade vilja. Dahlstrands (2004) studie visar ett motsatt resultat till vår undersökning. I hennes studie framkom det att ett äldre barn hade betydligt större möjligheter än ett yngre barn att få gehör för önskemål som inte överensstämde med den gängse uppfattningen om vad som är till barns bästa. I vår undersökning däremot, visade det sig att i de fall där tolvåringarna inte fick en dom som stämde med deras vilja, överensstämde familjerättssekreterarens bedömning och tingsrättens dom till fullo med varandra. Kan det vara så att både utredaren och tingsrätten såg vad som var bäst för barnet ur ett vuxet perspektiv vilket barnet själv inte klarade av att se eller förstå? När det gäller en av tolvåringarna tror vi oss kunna se ett exempel på detta. *"Pappan manipulerar tydligt barnet att tycka illa om sin mamma"*, enligt utredaren och tingsrätten ansåg i domen att, *"barnet var påverkat av pappan och inte hade fått tala fritt"*. Utredaren sade i sin bedömning att, *"boendet och vårdnaden skulle tilldömas mamman"*, trots att barnet uttryckt att det ville bo hos pappa. *"Pappan har visat påtaglig brist på insikt om barnets behov av sin mamma"*, säger utredaren. Tingsrätten gör samma bedömning som utredaren och dömer till ett boende hos mamma.

6.6 Har det skett någon förändring över tid vad gäller hänsynen till barnets åsikt i utrednings- och domstolssammanhang?

Resultat

I ovanstående fråga finner vi att det inte har skett någon förändring över tid när det gäller antalet utredningar som stämmer helt med barnets åsikt. År 2003 är det två utredningar som stämmer delvis med barnets åsikt, jämfört med år 1999 då det endast var ett barn. Däremot ser vi en skillnad över tid när det gäller barn vars åsikt inte alls överensstämmer med utredarens. Det var bara ett barn av nio som inte fick som den ville år 2003, medan det var hela tre barn av tio som inte fick som de ville år 1999. Här framträder det en klar skillnad.

Nedanstående modell illustrerar i vilken grad barnets åsikt överensstämmer med familjerättssekreterarens bedömning i utredningen:

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer inte alls	Tot. antal barn/år
2003	6	2	1	9
1999	6	1	3	10

Studerar vi resultatet från domstolssammanhangen ser vi att det inte heller här har skett någon större förändring över tid när det gäller antalet domar som stämmer helt med barnets åsikt. Det har skett en liten förbättring år 2003 i ökningen av antalet domar som överensstämmer helt med barnets åsikt i jämförelse med år 1999. Två tredjedelar av barnen fick som de ville år 2003 medan det bara var hälften av barnen år 1999 som fick som de ville. År 2003 är det två domar som stämmer delvis med barnets åsikt, jämfört med år 1999 då det endast var ett barn. Däremot framträder det en betydande skillnad över tid när det gäller barn vars åsikt inte alls överensstämmer med domen. Det var bara ett barn av nio som inte fick som den ville år 2003, medan det var hela fyra barn av tio som inte fick som de ville år 1999.

Nedanstående modell illustrerar i vilken grad barnets åsikt överensstämmer med tingsrättens bedömning:

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer inte alls	Tot. antal barn/år
2003	6	2	1	9
1999	5	1	4	10

Analys

Den slutsats vi kan dra från resultatet i vår undersökning är att det var betydligt färre utredningar och domar år 2003 som gick emot barnets åsikt än år 1999. Resultatet från 2003 visar på en hög överensstämmelse med barnets åsikt i utrednings- och domstolssammanhang, vilket avviker markant från tidigare gjord forskning på området. Mattsson (2002) har i sin undersökning av LVU-mål, (Lagen om Vård av Unga), kommit fram till resultatet att domstolarna sällan beaktade barnens önskemål i domen, vilket i stort sett gällde oavsett barnens ålder. Av de barn som var sju år och äldre hade 16 procent av barnen fått sina åsikter beaktade. Dahlstrand (2004) refererar till Socialstyrelsens studie av vårdnad, boende- och umgänge från år 1999 där man konstaterade att barnen inte var synliga i domarna. Studiens resultat visade att domstolen hänvisade till barnens önskningar i sina domskäl som ett argument för målets utgång i 21 procent av målen. Vi ser således att resultaten från den tidigare forskningen skiljer sig märkbart från resultaten i vår undersökning. Barnen i den tidigare forskningen får i mycket lägre grad sina åsikter beaktade än barnen som ingår i vår studie. Orsaken till den betydande skillnaden är svår att avgöra men skulle kunna bero på att vi endast haft med en liten kommun och vårt underlag är så mycket mindre än Mattssons och Dahlstrands. Det skulle även kunna bero på att barnen i praktiken inte har blivit mer autonoma eller fått större rätt att vara med och bestämma om vad som är bäst, utan att det fortfarande är de vuxna som har definitionsmakten (Friis, 2003).

Vi frågar oss om man kan dra slutsatsen att familjerätten har implementerat Barnkonventionen på ett tidigare stadium än tingsrätten, som en förklaring till att de redan 1999 hade fler bedömningar som överensstämde med barnets åsikter än tingsrätten? Vi känner inte till i vilken grad personalen på familjerätten, respektive tingsrätten, har utbildats i frågor som rör ämnet. Ytterligare en aspekt är att vi inte vet om det har varit ett generationsskifte bland rådmännen på tingsrätten. Är det samma människor som är aktörer vid de båda år som ingår i vår undersökning eller har det skett en förnygring över tid? Vi vet heller inte om det är lättare för en familjerättssekreterare att ta till sig nya kunskaper på området, då det är de som träffar och samtalar med de berörda barnen. Vi har även funderat på om familjerättssekreteraren lätt kan glömma bort att skriva ner relevanta fakta, kanske på grund av att de känns som självklarheter när man är väl insatt i utredningen?

7. Sammanfattande diskussion

Vårt syfte med undersökningen var att gå igenom familjerättens utredningar samt påföljande tingsrättsdomar, för att om möjligt se huruvida barnets egen åsikt kom fram och om den påverkat bedömningen och domen. Vi ville ta i beaktande om barnets ålder har betydelse för möjligheten att göra sig hörd. Vi ville även se om det har skett någon förändring över tid vad gäller hänsynen till barnets åsikt i utrednings- och domstolssammanhang.

I vår undersökning fann vi att familjerätten nästan alltid försökt ta reda på barnets egen åsikt genom att ha samtal med barnet, vilket skiljer sig från resultatet i Mattssons (2002) studie där endast barn över 15 år kom till tals genom egna samtal. I vår målgrupp var barnen yngre än 15 år och de skulle inte ha blivit hörda alls om resultaten skulle ha överensstämt med Mattssons resultat. Vi tycker emellertid att barnen i vår undersökning har fått göra sina åsikter hörda oavsett deras ålder. Enligt en annan studie gjord av Mattsson (1998) var det vårdnadshavarens person och situation som stod i fokus för utredningarna, medan barnets situation beskrevs med utgångspunkt i vad de vuxna i barnets omgivning ansåg om barnet. Det som genomgående saknades i utredningarna var barnets egen berättelse. Vi tycker att vi har kommit fram till ett något annorlunda resultat i vår undersökning. Vi ser att det är barnet som står i fokus för utredningarna och att man har med barnets egen berättelse i så gott som samtliga fall. De som inte har fått uttrycka sig i egna samtal, har valts bort på grund av olika skyddsaspekter.

Problematiken, att det är de vuxnas tolkningar av vad som är barnets bästa som har företräde framför barnets, känns viktig att poängtera i detta sammanhang. Vi ser tydligt att det finns ett dilemma vad gäller att man skall ta hänsyn till barnets vilja kontra att det till syvende och sist är de vuxna som ändå skall ta ansvar och fatta beslut. Barnen framstår ofta som en maktlös grupp. De får komma till tals men det är familjerättssekreterarens tolkningar av vad barnet säger som läses av tingsrätten. Dahlstrand (2004) menar att utredaren också är ett filter som silar det som barnet sagt, vilket väcker flera frågor. Hur vet man att barnet har funnit förtroende för utredaren efter ett fåtal möten och sagt sin innersta mening och hur vet man att den vuxne gjort en korrekt tolkning av det barnet har sagt? Den person som tilldelas rollen som språkrör behöver både få kunna avsätta tillräckligt med tid tillsammans med barnet och erbjudas fortlöpande utbildning. Trots svårigheterna med att ta hänsyn till barnens vilja och att tolka dem rätt, visar resultaten i vår undersökning att en stor del av barnen har en åsikt som helt överensstämmer med utredarens bedömning.

Resultatet i vår undersökning visade, något överraskande, att domstolen gått emot de äldre barnens vilja i mycket större utsträckning än de yngre barnens. Dahlstrands (2004) studie visade däremot att tingsrätterna lyssnar mer på de äldre barnen och att de hade betydligt större möjligheter än ett yngre barn att få gehör för önskemål som inte överensstämde med den gängse uppfattningen om vad som är till barns bästa. Vi undrar om vårt resultat beror på att vi har en så liten målgrupp till skillnad mot Dahlstrands studie som är avsevärt mycket större. Kanske hade vi kommit fram till ett resultat som liknade Dahlstrands om vi hade haft ett större underlag. Nu får vi nöja oss med att notera skillnaden. Om vi ser på förändringen som skett över tid framkommer det att 2003 gick tingsrätten emot endast ett barns vilja. År 1999 var det däremot fler barn som inte fick sin vilja igenom. Där var det hela fyra barn vars åsikt inte alls överensstämde med tingsrättens dom. Vi frågar oss om orsaken är att tingsrätten bättre har implementerat Barnkonventionen och vidgat sitt barnperspektiv år 2003 i jämförelse med år 1999?

När vi funderade över varför resultaten i vår undersökning avvek från resultaten från tidigare forskning på området, kom vi fram till att det kan finnas många olika kontextuella faktorer som påverkar detta. Sundell och Egelund (2002) tar till exempel upp byråkratins betydelse och refererar till Wächter (1998) som menar att insamlingen av information i en utredning följer en administrativ logik som inte ger utrymme för föräldrar och barn att själva beskriva hur de upplever sin situation. De refererar även till Håkansson och Stavne (1983) som menar att det är omöjligt för en socialarbetare att leva upp till kraven på objektivitet och neutralitet i handläggningen och samtidigt ha en stark inlevelse i de personers situation som de är satta att utreda. Sundell och Egelund (2002) refererar till en amerikansk undersökning (Fryer, Poland, Bross & Krugman, 1988) och menar att det är vanligt att en hög arbetsbelastning samvarierar med olika former av resursbrist, exempelvis bristande tid för journalföring, dålig tillgång till facktidskrifter och tid för konsultation i samband med svåra ärenden. Vi kan inte utläsa om organisationen och arbetsbelastningen på vår aktuella familjerätt har bidragit till att resultaten i vår studie uppvisat en större överensstämmelse mellan barnets åsikt och tingsrättens dom än annan forskning på området kommit fram till. Man bör också beakta att utbildning är en viktig faktor att ta hänsyn till för att kunna hantera och möta föräldrar och barn med komplexa känslomässiga, sociala och ekonomiska problem. Den familjerätt som ingår i vår undersökning arbetar aktivt med att motivera sin personal till vidareutbildning och arbetar även med att implementera barnkonventionen i sitt arbete. Vi känner inte till huruvida detta är representativt för landets övriga familjerätter.

Vi kan se en fara med att den ökade betoningen på barns individuella rättigheter kan leda till exkludering, därför att socialarbetare, föräldrar och andra berörda vuxna då intar en mer defensiv attityd och lägger mer ansvar på barnen. I stället för att tala om individuella rättigheter, och fråga vad barn har att säga, borde man tala om gemensamt ansvar, och höra efter hur barn kan medverka, vilket skulle leda till inkludering. Vi tycker att forskningen i socialt arbete har ett ansvar i frågan om barns maktlöshet. Det är få forskningsprojekt som har försökt sig på att låta barn vara med i upplägg och formulering av frågor. Det har blivit något vanligare att forskare intervjuar barn eller på andra sätt låter dem komma till tals med sitt perspektiv. Om barn används som informanter i större omfattning än hittills i forskning i socialt arbete kan det bidra till minskad maktlöshet. Emellertid har forskning inflytande över praktiken och vi hoppas att det kan leda till att fler vuxna i allt större omfattning tar med barn och barns perspektiv i sina överväganden och beslut.

8. Källförteckning

8.1 Referenser

Andersson, G. (2001). "Barnen i socialt arbete – en maktlös grupp?" I: Meeuwisse m.fl. *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Andersson, G. & Hollander, A. (1996). "Om barns rätt och barns bästa" I: Andersson, G., Aronsson, K., Hessle, S., Hollander, A. & Lundström, T., red: *Barnet i den sociala barnavården*. Stockholm: Liber AB.

Aronsson, K. (1996). "Barnintervjun och barnets röst" I: Andersson, G., Aronsson, K., Hessle, S., Hollander, A. & Lundström, T., red,: *Barnet i den sociala barnavården*. Stockholm: Liber AB.

Dahlstrand, L. (2004), *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala universitet: Juridiska fakulteten.

Denscombe, M. (2000), *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

Ewerlöf, G & Sverne, T (2000). *Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar*. Stockholm: Norstedts förlag.

Friis, E. (2003). *Sociala utredningar om barn*. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

Halvorsen, K. (1992). *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.

Halldén, G (1994) Familjen ur barns perspektiv. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2:3, s. 103-112.

Hartman, S., G., Barnets rätt att få vara sig själv, I: *Barnets bästa – en antologi* (bilaga till Barnkommitténs huvudbetänkande SOU 1997:116), s. 31-45.

Kjørholt, A. T. (1991). "Barneperspektivet Romantiske frihetslengsler og en nostalgisk søken etter en tapt barndom, eller nye erkjennelsesdimensjoner" I: *Barn – nytt fra forskning om barn i Norge*, 1991:1. Trondheim: Norsk Senter for barneforskning.

Mattsson, T. (1998) Barnets mening i LVU-processen. *Socialvetenskaplig tidskrift* 5:1, s. 45-57.

Mattsson, T (2002) *Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*. Lund: Juristförlaget i Lund.

Merriam, S. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.

Proposition 1998/99:115 *På ungdomars villkor. Ungdomspolitik för demokrati, rättvisa och framtidstro*.

Proposition 1996/97:124 *Ändring i socialtjänstlagen*.

Rasmusson, B. (1994). *Barnperspektiv. Reflektioner kring ett mångtydigt och föränderligt begrepp*. Stockholm: Barnombudsmannen.

Rasmusson, B (1998) *Stadsbarndom. Om barns vardag i en modern förort*. Avhandling. Meddelanden från Socialhögskolan, 7. Lund: Lunds universitet.

Rejmer, A (2003). *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lund: Studentlitteratur

Repstad, P. (1999). *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Socialstyrelsen (1994). *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*. Stockholm: Allmänna råd från Socialstyrelsen 1994:3.

SOU 1994:139 *Ny socialtjänstlag*.

SOU 1996:115 *Barnkonventionen och utlänningslagen*.

SOU 1997:116, *Barnets bästa i främsta rummet*. FN: s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige.

Sundell, K. & Egelund, T. (2002). *Barnavårdsutredningar en kunskapsöversikt*. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Sveriges lagar (2003). Thomson fakta AB. Stockholm: Elanders Svenskt Tryck.

Tiller, P., O. (1988) ”Barn som sakkundige informanter” I: Jensen, I. K. M. (red) *Interview med børn*. Rapport 889. Köbenhavn: Socialforskningsinstituttet.

Tiller, P., O. (1991). ”’Barneperspektivet ’ om å se og bli sett. Vårt perspektiv på barn eller omvendt?” I: *Barn – Nytt fra forskning om barn i Norge*, 1991:1. Trondheim: Norsk Senter for barneforskning.

Utrikesdepartementet (2003). *Konventionen om barnens rättigheter*. UD info. Stockholm.

8.2 Internet

1. Vetenskapsrådets hemsida <http://www.vr.se/publikationer/sida.jsp?resourceId=12>
Forskningsetiska principer i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. (2005-04-21).